

Załącznik Nr 1 do
Uchwały Zarządu Powiatu
w Białej Podlaskiej
Nr 306/2020
z dnia 3 listopada 2020 r.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego na lata 2020 – 2023

Listopad 2020

Opracował zespół redakcyjny, złożony z pracowników Starostwa Powiatowego w Białej Podlaskiej, w składzie:

1. Łukasz Ciołek – przewodniczący Zespołu
2. Anna Jóźwik – członek Zespołu
3. Dorota Uryniuk – członek Zespołu
4. Jarosław Gajewski – członek Zespołu
5. Przemysław Bierdziński – członek Zespołu
6. Jakub Witczak – członek Zespołu

Spis treści

1. Wstęp	5
2. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami.....	6
2.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego	6
2.2. Krajowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	7
3. Podstawa prawna powiatowego programu opieki nad zabytkami	9
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	11
4.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie krajowym	11
4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie wojewódzkim.....	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	19
5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z innymi dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu.....	19
5.2. Charakterystyka i zarys historii powiatu bialskiego.....	23
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.....	25
5.4. Charakterystyka zasobów dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego powiatu bialskiego.....	43
5.4.1. Założenia urbanistyczne.....	43
5.4.2. Zabytki sakralne	43
5.4.3. Architektura rezydencjonalna	44
5.4.4. Architektura obronna	45
5.4.5. Cmentarze	45
5.4.6. Zabytki archeologiczne	47
5.4.7. Parki kulturowe	47
5.5. Zabytki o szczególnym znaczeniu dla samorządu powiatu bialskiego	48
5.5.1. Zabytkowy zespół w Romanowie - Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego	48
5.5.2. Założenie Dworsko-Parkowe w Kozuli	50

5.5.3. Murowany gmach seminarium z połowy XVIII w Janowie Podlaskim	51
6. Działania powiatu bialskiego w zakresie opieki, ochrony i promocji dziedzictwa materialnego i niematerialnego.....	52
7. Realizacja przez powiat bialski zadań z zakresu opieki nad zabytkami.....	56
7.1. Realizacja zadań w zakresie zabytków stanowiących własność powiatu	57
7.1.1. Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie	57
7.1.2. Dom Pomocy Społecznej w Kozuli	59
7.1.3. Zespół Szkół w Janowie Podlaskim.....	60
7.2. Realizacja zadań w zakresie zabytków niestanowiących własności powiatu	61
8. Analiza SWOT.....	61
9. Założenia programowe, działania i cele oraz zasady ewaluacji realizacji programu ..	63
10. Narzędzia realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami powiatu bialskiego na lata 2020 – 2023	65
10.1. Instrumenty prawne	65
10.2. Instrumenty finansowe	65
10.3. Koordynacja działań, monitorowanie i ewaluacja, instrumenty społeczne.....	66
11. Bibliografia	66
12. Spis tabel i wykresów	67

1. WSTĘP

Powiatowy program opieki nad zabytkami powinien zostać opracowany na okres 4 lat przez zarząd powiatu na podstawie art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2020 poz. 282, ze zm.), która określa kompetencje oraz cel tworzenia takowego programu. Następnie jest on przyjmowany przez radę powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ten jest aktem prawa miejscowego, ogłaszanym w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Co dwa lata natomiast zarząd powiatu sporządza sprawozdanie z wykonania programu, które przedstawia się radzie powiatu.

Naczelnym aktem prawnym wskazującym na konieczność ochrony dziedzictwa tak materialnego, jak i niematerialnego jest Konstytucja RP z 1997 r., w preambule której zawarte jest następujące stwierdzenie "[...] wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku". Rozwinięcie przedstawionego powyżej celu znajduje unormowanie w poszczególnych przepisach ustawy zasadniczej - art. 5 odwołującym się m.in. do strzeżenia dziedzictwa narodowego, art. 6 dotyczącym równego dostępu do dóbr kultury i udzielania pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym oraz art. 73 - dotyczącym wolności korzystania z dóbr kultury.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego na lata 2020 – 2023 jest powiązany z aktami prawnymi i strategicznymi na szczeblu międzynarodowym, krajowym, wojewódzkim i powiatowym w tym m.in. z:

- Konwencją w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętą w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190);
- Konwencją UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzoną w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018);
- Ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2020 poz. 282, zezm.);
- Ustawą z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.);
- Ustawą z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. z 2020 poz. 902 ze zm.);
- Ustawą z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. z 2019 poz.1479 ze zm.);
- Ustawą z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2020 poz. 920 ze zm.);
- Krajowym Programem Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022;

- Narodową Strategią Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004 – 2020;
- Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 roku);
- Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2015 r. poz. 5441);
- Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w Województwie Lubelskim na lata 2019 – 2022 (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2019 r. poz. 5295);
- Strategią Rozwoju Powiatu Bialskiego na lata 2018-2026;
- Powiatowym planem ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Pokreślić należy, że powiat nie ingeruje w kompetencje gmin, konserwatora zabytków oraz właścicieli zabytków, ale jest otwarty na współpracę, by jak najlepiej wypełniać swoje ustawowe zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie określonym art. 4 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2020 poz. 920 ze zm.), a więc także w odniesieniu do kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI

2.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Kwestia ochrony dziedzictwa kulturowego była przedmiotem traktatów międzynarodowych jeszcze przed powstaniem Unii Europejskiej. Problematyka ta w kolejnych latach ulegała stopniowemu poszerzaniu i rozbudowywaniu. Spośród szeregu aktów prawnych można wskazać m.in.:

- 1) Konwencję o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokołem o ochronie dóbr (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212), która została ratyfikowana przez Polskę w 1956 r.;
- 2) Drugi Protokół do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r., sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. (Dz. U. z 2012 r., poz. 248);
- 3) Konwencję dotyczącą środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzoną w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106);
- 4) Konwencję w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętą w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190);
- 5) Konwencję UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzoną w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018);

- 6) Konwencję UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, sporządzoną w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585).

Ochrona dziedzictwa kulturowego stanowi istotny element budowania i podtrzymywania tożsamości narodowej, jednakże ma także wymiar międzynarodowy. Jak słusznie zauważono w preambule Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego „uszkodzenie lub unicestwienie jakiegokolwiek dobra należącego do dziedzictwa kulturalnego lub naturalnego stanowi nieodwracalne zubożenie dziedzictwa wszystkich narodów świata”.

2.2. Krajowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Dziedzictwo kulturowe podlega konstytucyjnej ochronie, która jest obowiązkiem państwa i każdego obywatela. Art. 5 i 6 ustawy zasadniczej Rzeczypospolitej Polskiej zobowiązują do strzeżenia dziedzictwa narodowego oraz zapewnienia ochrony środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju, a także do stwarzania warunków upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju oraz udzielania pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Doprecyzowanie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe zostało dokonane na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Głównym składnikiem materialnego dziedzictwa kulturowego są zabytki. Aktem, zawierającym regulacje dotyczące ochrony zabytków, jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jej poszczególne przepisy mają ogromne znaczenie w kontekście tworzenia powiatowego programu ochrony zabytków.

W art. 3 ustawy zawarto legalną definicję pojęcia zabytek wskazując, iż jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z kolei art. 4 wskazuje, że ochrona zabytków polega na podejmowaniu, w szczególności przez organy administracji publicznej, działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 5 ustawy stanowi, że opieka nad zabytkami sprawowana jest przez ich właścicieli lub posiadaczy i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków naukowego badania

i dokumentowania zabytku, prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie, korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości, a także popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz o jego znaczeniu dla historii kultury.

Art. 6 doprecyzowuje zakres ochrony i opieki nad zabytkami, stanowiąc, że ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Wspomniany art. 6. w ust. 2 stanowi, że ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 wskazano formy ochrony zabytków, zaliczając do nich:

1) wpis do rejestru zabytków;

- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawodawca zdecydował w treści art. 18, że ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art. 20 formułuje obowiązek uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego wojewódzkich i miejscowych z wojewódzkim konserwatorem zabytków, zaś art. 21 stanowi, że ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Zgodnie z art. 89 organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Innym ważnym aktem prawnym jest ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym określająca zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym, do których należy także ochrona zabytków i opieka nad zabytkami.

Z kolei w ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wskazano zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Zgodnie z jej przepisami w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

3. PODSTAWA PRAWNA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawą prawną opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, która nałożyła

na organy samorządy terytorialne obowiązek sporządzania czteroletnich programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z przepisami ustawy ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych, służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej.

Pojęciem opieki nad zabytkami ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, którzy tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich.

W ustawie sprecyzowano kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym. Ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego. Jednym z takich zadań jest sporządzenie przez organ wykonawczy i przyjęcie przez organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego, po uprzednim zaopiniowaniu przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, programu opieki nad zabytkami.

Główne cele opracowania programu opieki nad zabytkami wyznacza treść art. 87 ust. 2 ustawy, który wskazuje na:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W/w ustawa określa też, że podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami jest ewidencja zabytków. Krajową ewidencję zabytków, w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków, znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków, prowadzi Generalny Konserwator Zabytków. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków, znajdujących się na terenie województwa, zaś odpowiednio wójt/burmistrz/prezydent miasta prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu

gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Z uwagi na zakres ewidencji, w trakcie prac związanych z tworzeniem programu, zwrócono się do gmin i miast z terenu powiatu bialskiego oraz do wojewódzkiego konserwatora zabytków o dane dotyczące zabytków znajdujących się w ewidencjach zabytków. Dodatkowo do opracowania programu wykorzystano wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego i do rejestru zabytków archeologicznych województwa lubelskiego oraz wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków ruchomych województwa lubelskiego.

Wymóg konsultowania projektów aktów prawa miejscowego z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami działającymi w sferze pożytku publicznego wynika z art. 5 ust. 5 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (t.j. Dz.U. z 2020 poz. 1057 ze zm.). Zgodnie z tym zapisem Rada Powiatu w Białej Podlaskiej podjęła uchwałę określającą szczegółowy sposób konsultowania takich aktów - uchwała Nr L/257/2010 Rady Powiatu w Białej Podlaskiej z dnia 31 sierpnia 2010 r. w sprawie określenia szczegółowego sposobu konsultowania projektów aktów prawa miejscowego z organizacjami pozarządowymi i innymi podmiotami (Dz. Urz. Woj. Lubelskiego Nr 110, poz.2011). Obowiązek konsultacji dotyczy również projektu uchwały wprowadzającej Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego na lata 2020 – 2023.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie krajowym

Niniejszy Program jest zgodny z dyrektywami polityki Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Odwołuje się on do aktów, programów czy strategii obowiązujących na trzech poziomach: ogólnokrajowym, wojewódzkim (regionalnym) i lokalnym. W związku z tym Program zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te zostały wskazane w następujących opracowaniach:

1. Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022;
2. Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004–2020;
3. Programie Operacyjnym „Dziedzictwo kulturowe”;
4. Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.);
5. Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019-2022 jest to podstawowy dokument strategiczny określający cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Cel szczegółowy nr 1 to optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, podzielona na kierunki działania:

- a) wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym;
- b) wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym;

Cel szczegółowy nr 2 to wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami podzielone na kierunki działania:

- a) merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami;
- b) podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego;

Cel szczegółowy nr 3 to budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa, podzielone na kierunki działania:

- a) upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości;
- b) tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 - 2013 wraz z uzupełnieniem na lata 2004–2020 – jest to podstawowy dokument rządowy, w którym podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Celem strategii jest zrównoważony rozwój kultury, jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów wskazano w strategii następujące priorytety:

- a) wzrost efektywności zarządzania kulturą;
- b) wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury;
- c) wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury;
- d) poprawa warunków działalności artystycznej;
- e) efektywna promocja twórczości;
- f) zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków;
- g) zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe” obejmuje dwa komplementarne priorytety:

- a) rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych;
- b) zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

Głównym celem Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzroście spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

W koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 wśród celów polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano w niej:

- a) ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu;
- b) wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,
- c) wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich;
- d) wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.2. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie wojewódzkim

Sporządzenie Programu wymaga odniesienia się także do uwarunkowań zewnętrznych ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu, wynikających z dokumentów przyjmowanych na poziomie wojewódzkim.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 (z perspektywą do 2030 roku) przyjęta została uchwałą Sejmiku Województwa Lubelskiego w dniu 24 czerwca 2013 r. W dokumencie tym zakłada się, że jeżeli otoczenie regionu nie zostanie dotknięte długotrwałym, głębokim załamaniem gospodarczym, to przyjęta strategia przyczyni się m.in. do kulturalnej i społecznej integracji regionu lubelskiego poprzez przełamanie obecnych partykularyzmów subregionalnych i związanego z tym, słabego poczucia tożsamości regionalnej.

Na podstawie diagnozy prospektywnej, m.in. w obszarze kultury, wyznaczono jako jeden z celów strategicznych: funkcjonalną, przestrzenną, społeczną i kulturową integrację regionu. Zakłada się w nim, że region zintegrowany poczuciem społecznej tożsamości terytorialnej, wspomaganej silnymi więziami współzależności gospodarczej i kulturowej, ze sprawnym systemem wewnętrznej komunikacji i transportu, ma znacznie większe szanse na rozwój w otwartej, konkurencyjnej gospodarce, niż region fragmentowany, którego poszczególne układy lokalne nie są zdolne do współpracy, a mieszkańcy mają nikłą świadomość wspólnych korzeni i wspólnych interesów.

Wskazany cel strategiczny ma być realizowany m.in. za pomocą celu operacyjnego 4.3: wzmacnianie społecznej tożsamości regionalnej i rozwijanie więzi i współpracy wewnątrzregionalnej przede wszystkim przez odwoływanie się do tradycji wielokulturowości i włączaniu jej do regionalnych programów edukacyjnych i selektywnie wspieranych działań kulturotwórczych oraz stymulowanie podejmowania wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, organizacyjnych i edukacyjnych.

W ramach celu operacyjnego wskazano 6 kierunków działań w perspektywie do 2020 roku, w tym 1 do 2030 roku:

- opracowanie programów edukacyjnych nt. historii regionu, jego tradycji etnicznych i kulturowych, włączenie ich do nurtu edukacji obywatelskiej w szkołach;
- wspieranie inicjatyw odtwarzania tradycji kulturowych, gospodarczych i etnicznych regionu, wzmacnianie ich edukacyjnej i kulturotwórczej roli (w perspektywie do 2030 roku);
- wspieranie organizacji prowadzących działalność promującą tradycje regionu oraz jego szanse rozwojowe;
- stymulowanie podejmowania i wspieranie wspólnych przedsięwzięć gospodarczych, społecznych, edukacyjnych i kulturalnych (np. odtwarzania tradycji) przez społeczności lokalne;
- kompleksowe i systemowe oznakowanie tras turystycznych i dziedzictwa kulturowego regionu;
- powołanie regionalnego forum terytorialnego.

W efekcie ma zostać wzmocnione poczucie wspólnoty regionalnej, osadzenie jej w tradycji i historii oraz wykorzystywanie tych czynników dla podejmowania nowych inicjatyw kulturotwórczych i edukacyjnych wskazujących na możliwości wykorzystania tych czynników dla celów rozwojowych. Działania te mogą pobudzić aktywność społeczną, która może stać się jednym z czynników dynamizujących rozwój i poprawę warunków życia mieszkańców.

Ponadto realizacja tego celu pozwoli na usprawnienie funkcjonowania samorządów lokalnych w regionie. Współpraca władz samorządowych umożliwia poszerzenie ogólnoregionalnych inicjatyw gospodarczych, społecznych i edukacyjnych, przyczyniając się do rozwoju gospodarczego i poprawy warunków życia mieszkańców.

Społeczne inicjatywy mieszkańców zwiększają ich aktywność obywatelską, co przyczynia się do podniesienia poziomu edukacji, tworzenia i uczestnictwa w kulturze, a także do lepszego współdziałania władz samorządowych ze społecznościami lokalnymi.

Podstawowym dokumentem służącym realizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego jest Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014 – 2020 przyjęty decyzją Komisji Europejskiej C (2015) 887 z dnia 12 lutego 2015 r.

Działania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zawierają się w celu tematycznym nr 6: zachowanie i ochrona środowiska oraz promowanie efektywnego gospodarowania zasobami, w priorytecie inwestycyjnym 6c: zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

Jako uzasadnienie wybranego priorytetu wskazano, że zgodnie z celami UE niezbędne są inwestycje w infrastrukturę, które wpłyną na zwiększenie możliwości zatrudnienia, w perspektywie długookresowej poprzez podniesienie konkurencyjności regionu. Dostrzeżono potencjalne możliwości w obszarze infrastruktury turystycznej i kulturalnej wykorzystującej walory przyrodniczo-krajobrazowe, czyste środowisko, a także bogactwo dziejów oraz spuściznę wielu przenikających się kultur. Na podstawie Umowy Partnerstwa zawarto zapis: zwiększenie konkurencyjności gospodarki i efektywności wykorzystania zasobów naturalnych i kulturowych oraz ich zachowanie. Jako podstawę wyboru priorytetu ze Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego wskazano: dziedzictwo kulturowe oraz przyrodnicze, jako ważne czynniki budowania tożsamości mieszkańców województwa,

a zarazem zasoby, na bazie których pojawiają się nowe modele biznesu - cel strategiczny 4, cel operacyjny 4.3, 4.5.

Strategia inwestycyjna Programu zakłada dofinansowanie zadań realizowanych w ramach celów szczegółowych: zwiększona dostępność zasobów dziedzictwa kulturowego i naturalnego regionu oraz wzmocnione mechanizmy ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej w regionie w łącznej kwocie 70.707.126,00 EURO, co stanowi 3,17 % EFRR w ramach osi priorytetowej 7 ochrona dziedzictwa kulturowego i naturalnego. Wkład krajowy stanowi 12.477.729,00 EURO.

Oś priorytetowa 7 ma być realizowana m.in. poprzez priorytet: 6c zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego. Działanie ma na celu zwiększenie dostępności zasobów dziedzictwa kulturowego i naturalnego jednego z ciekawszych kulturowo regionów Polski. Stwierdza się, że bogactwo tradycji i czyste środowisko nie są w pełni wykorzystywane dla tworzenia dochodu i nowych miejsc pracy. Jako przyczynę braku możliwości całkowitego wykorzystania potencjału regionu ustalono niedostateczny stan infrastruktury kultury i turystyki.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego został przyjęty przez Sejmik Województwa Lubelskiego uchwałą nr XI/162/2015 z dnia 30 października 2015 r. To dokument o charakterze długoterminowym, który określa zasady i kierunki kształtowania struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa. Był on opiniowany, pod kątem ochrony dziedzictwa kulturowego, w różnych jej aspektach, przez Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Lublinie. Jego autorzy szczególnie mocno artykułują wartości dziedzictwa kulturowego i konieczność ich ochrony, jako przesłankę do aktywizacji społecznej i gospodarczej województwa lubelskiego, a także jako istotny czynnik zachowania kulturowej odrębności i tożsamości regionu, stanowiącego fragment wschodniej granicy Unii Europejskiej z wynikającymi z tego statusu konsekwencjami transgraniczności.

W Planie odnotowano, że w latach 2005 – 2012 w ochronie i wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego pojawiło się wiele pozytywnych zmian. Na podkreślenie zasługują: wzmożone tempo prac związanych z rewaloryzacją zespołów zabytkowych, poprawa standardu funkcjonalnego i technicznego wybranych zabytków nieruchomych, głównie obiektów sakralnych, pałaców, dworów, willi i kamienic oraz rozwój szlaków turystycznych wykorzystujących dziedzictwo kulturowe regionu. Ponadto podkreślono, że po akcesji Polski do UE w kilku miastach przyspieszono proces rewitalizacji substancji zabytkowej na skutek pozyskania przez samorządy funduszy unijnych przeznaczonych na ten cel.

W Planie zauważono także, iż skutkiem wynikającym z postępującego procesu urbanizacji, wyludniania się dzielnic śródmiejskich, a także braku kompleksowych działań rewitalizacyjnych są często niekorzystne zmiany w krajobrazie kulturowym, w tym przede wszystkim w odniesieniu do struktury zabytkowej i zabudowy śródmiejskiej oraz stanu technicznego części obiektów zabytkowych. Szczególnym problemem jest dysharmonia wynikająca z braku powiązań obiektów nowo projektowanych z obiektami zabytkowymi. Dotyczy to przede wszystkim obszarów podlegających silnej presji inwestycyjnej. Ponadto zagrożeniem dla substancji zabytkowej miast jest ruch tranzytowy w szczególności w obrębie takich miast jak: Janów Lubelski, Łuków, Ryki, Opole Lubelskie, Annopol, Frampol. Innego typu problemem jest komasacja obszarów zacierająca historycznie ukształtowane rozłogi.

W Planie ustalono, że polityka regionalna w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego przejawia się, z jednej strony w kompleksowym podejściu do dziedzictwa kulturowego, z drugiej zaś w eksponowaniu w zagospodarowaniu wyróżniających się historycznie przestrzeni kulturowych.

W związku z powyższym wyznaczono:

- Kierunek 1. Ochrona obiektów dziedzictwa kulturowego o znaczeniu światowym, europejskim i krajowym realizowany poprzez: Działanie 1. Wykorzystywanie obiektów i kształtowanie zagospodarowania przestrzeni kulturowych odpowiednio do ich statusu (światowego, europejskiego, krajowego) i Działanie 2. Włączenie obiektów o wysokich wartościach kulturowych w system ochrony światowego i krajowego dziedzictwa.
- Kierunek 2. Ochrona i opieka nad zabytkami nieruchomymi realizowany poprzez: Działanie 1. Rewaloryzacja oraz rewitalizacja układów urbanistycznych, ruralistycznych i przestrzennych; Działanie 2. Rewaloryzacja obiektów i zespołów zabytkowych; Działanie 3. Ochrona przed zabudową i eksponowanie miejsc pamięci narodowej, w tym miejsc wydarzeń i walk historycznych oraz Działanie 4. Uczynienie relikwów zabytków archeologicznych.
- Kierunek 3. Ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego realizowany poprzez: Działanie 1. Wspieranie tworzenia parków kulturowych; Działanie 2. Zachowanie i konserwacja zieleni komponowanej; Działanie 3. Ochrona panoram w celu zachowania historycznych sylwet obiektów i zespołów urbanistycznych; Działanie 4. Ochrona zagrożonych zanikiem tożsamości historycznie ukształtowanych krajobrazów rolniczych, Działanie 5. Ochrona i odtwarzanie historycznych przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym oraz Działanie 6. Tworzenie szlaków kulturowych.

W Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego podjęto też zagadnienie ochrony dóbr kultury współczesnej. W dokumencie tym wskazuje dobra kultury współczesnej o charakterze regionalnym i zakłada: ciągłość prac obejmujących aktualizację listy dóbr kultury współczesnej o znaczeniu regionalnym oraz formułowanie zakresu ochrony oraz identyfikację granic dóbr kultury współczesnej w gminnych dokumentach planistycznych (najbardziej efektywnym sposobem ochrony dóbr kultury są ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego). Kierunek 1. Ochrona dóbr kultury współczesnej realizowany jest poprzez: Działanie 1. Ochrona przed deformacją układów urbanistycznych; Działanie 2. Ochrona przed zmianą formy i kompozycji architektonicznej obiektów oraz Działanie 3. Ochrona i rewitalizacja przestrzeni publicznych o potencjale kulturowym.

Głównym dokumentem regulującym kwestie opieki nad zabytkami na poziomie województwa jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019 –2022. W dokumencie tym dokonano charakterystyki dziedzictwa kulturowego znajdującego się na terenie województwa. Szczególną uwagę, obok dziedzictwa materialnego, skierowano na sferę dziedzictwa niematerialnego, coraz bardziej zauważanego w ostatnim czasie. W Programie sformułowano następujące cele strategiczne, cele operacyjne i działania:

- Cel strategiczny I. Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno-gospodarczego regionu.

- Cel operacyjny 1. Ochrona zabytków materialnych i opieka nad zabytkami materialnymi.
 - Działanie 1 Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego, w postaci parku kulturowego.
 - Działanie 2 Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami, w oparciu o aktualne uregulowania prawne w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - Działanie 3 Prowadzenie gminnych lub powiatowych ewidencji zabytków.
 - Działanie 4 Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, w tym stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów przemysłowych, powojennych oraz obiektów archeologicznych.
 - Działanie 5 Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki.
 - Działanie 6 Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego.
 - Działanie 7 Promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.
- Cel operacyjny 2. Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego.
 - Działanie 1 Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny.
 - Działanie 2 Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.
 - Działanie 3 Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości oraz prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne, poprzez tworzenie różnych programów edukacyjnych umożliwiających przekazywanie przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu.
 - Działanie 4 Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia.

- Działanie 5 Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa, w szczególności, poprzez wspieranie usług turystycznych na terenach wiejskich.
- Działanie 6 Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
- Cel strategiczny II. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno-ekonomiczny.
 - Cel operacyjny 1. Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.
 - Działanie 1 Poszerzanie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i opiece nad nim przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej.
 - Działanie 2 Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego dla wzmacniania społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny.
 - Działanie 3 Edukacja właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w zakresie zasad opieki nad nimi i ich ochrony.
 - Działanie 4 Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych oraz organizowanie praktyk studenckich i staży, zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego niematerialnych i materialnego, zwłaszcza zagrożonego.
 - Działanie 5 Edukacja na rzecz poznawania istniejących na przestrzeni dziejów relacji kultury polskiej z kulturami innych społeczności na terenie Lubelszczyzny.
 - Cel operacyjny 2. Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.
 - Działanie 1 Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno-ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
 - Działanie 2 Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia, jako istotnych działań dla promocji regionu.
 - Działanie 3 Wzmacnianie współpracy międzyregionalnej - krajowej i zagranicznej, województwa lubelskiego w zakresie wspólnej promocji dziedzictwa kulturowego, w tym promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych.
 - Działanie 4 Poszerzenie wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno-ekonomicznego.
 - Działanie 5 Promocja i stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy.
 - Działanie 6 Promocja krajoobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej i przemysłów czasu wolnego.
 - Działanie 7 Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury, w tym promocja walorów niewykorzystywanych obiektów

zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno-ekonomicznych.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego uwzględnia przedstawione wyżej cele i jest dokumentem komplementarnym w stosunku do programu wojewódzkiego. Bazując na przedstawionych dla całego województwa założeniach i zaprogramowanych celach, jak też realizowanych w ich ramach działaniach, stanowi on uzupełnienie i rozwinięcie programu wojewódzkiego, dostosowane do uwarunkowań lokalnych specyficznych dla powiatu bialskiego.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z innymi dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Jednym z najistotniejszych dokumentów określających kierunki działania samorządu powiatowego jest Strategia Rozwoju Powiatu Bialskiego na lata 2018-2026, przyjęta uchwałą Rady Powiatu w Białej Podlaskiej nr VI/38/2018 z dnia 28 lutego 2019 roku. Strategia to dokument terytorialnego systemu planowania, obejmujący zadania własne powiatu, miast i gmin oraz zlecane przez organy administracji rządowej. Zawiera on ocenę głównych problemów rozwoju, szans i zagrożeń oraz mocnych i słabych stron powiatu oraz wskazuje główne cele rozwoju.

Opracowana Strategia stanowi ramy dla konstruowania polityki lokalnej, nastawionej, zgodnie z misją zadań publicznych, na zaspokojenie potrzeb i poprawę warunków życia lokalnej społeczności. Strategia rozwoju powiatu jest podstawowym dokumentem dla organów samorządowych, ponieważ stanowi podstawę dla prowadzenia polityki rozwoju lokalnego. Określa ona obszary, cele oraz kierunki interwencji polityki rozwoju, prowadzonej w przestrzeni powiatowej oraz wskazuje obszary problemowe wymagające poprawy.

Proces planowania strategicznego stanowi jeden z podstawowych warunków sprawnego i efektywnego zarządzania rozwojem lokalnym. Proces ten ukierunkowuje działalność całej struktury samorządowej w taki sposób, by wyznaczone cele długoterminowe były realizowane skutecznie, przy ekonomicznym wykorzystaniu dostępnych środków. Planowanie pomaga bardziej wydajnie gospodarować zasobami, przewidywać problemy, które mogą pojawić się w niedalekiej przyszłości i odpowiednio wcześniej zacząć im przeciwdziałać, ale przede wszystkim pozwala skupić wysiłek wszystkich interesariuszy rozwoju lokalnego na zasobach i szansach, które są siłą napędową postępu społeczno-gospodarczego.

Strategia Rozwoju Powiatu Bialskiego na lata 2018-2026 odnosi się także do kwestii ochrony zabytków, które stanowią istotny atut powiatu i są zasobami charakterystycznymi dla powiatu bialskiego, wyróżniającymi go na tle innych powiatów. Wpływają one także w istotny sposób na turystykę na terenie powiatu, której rozwój stanowi jeden z kluczowych elementów dla społeczności lokalnej. Analizie środowiska kulturowego i zabytków na terenie powiatu poświęcono odrębny podrozdział Strategii, w części diagnostyczno-analitycznej wskazując zabytki o szczególnym znaczeniu dla Powiatu i dokonując ich podziału na zespoły

dworskie i pałacowe, forty i dzieła międzyfortowe oraz zabytki kultury sakralnej oraz odnosząc się Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, którego organizatorem jest powiat bialski. Wskazano także, iż istotnym atutem promowania zabytków jest przebiegający przez powiat Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo, mający na terenie Polski blisko 2000 km długości. Jest to najdłuższa trasa rowerowa w Polsce, przebiegająca przez obszar pięciu województw leżących we wschodniej części kraju: warmińsko-mazurskiego, podlaskiego, lubelskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego. W powiecie bialskim szlak ten przebiega wzdłuż doliny Bugu i łączy atrakcyjne zabytkowe obiekty takich miejscowości jak: Gnojno, Janów Podlaski, Kostomłoty, Kodeń, Jableczna i Sławatycze.

W ramach strategii dokonano także analizy SWOT w zakresie obejmującym kulturę oraz ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, a także kulturę fizyczną i turystykę. Opracowana w Strategii analiza SWOT stanowiła punkt wyjścia dla analizy dokonanej w Powiatowym Programie Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego przedstawionej w dalszej jego części, jednakże na potrzeby niniejszego dokumentu została ona rozszerzona i uszczegółowiona.

Dokonana w Strategii analiza potencjałów rozwojowych wskazuje na możliwość rozwoju kilku funkcji powiatu bialskiego, które powinny stać się głównymi osiami rozwoju i doprowadzić do pożądanых przeobrażeń społeczno-gospodarczych. Jedną z rekomendacji zawartych w dokumencie jest oparcie promocji powiatu dla celów turystycznych na identyfikowalnych atrakcyjnych produktach turystycznych i kulturowych, np. takich jak: Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, Park Krajobrazowy „Podlaski Przełom Bugu”, Stadnina Koni w Janowie Podlaskim, zabytkowe zespoły pałacowo-parkowe, obiekty sakralne, forty i dzieła międzyfortowe.

Rekomendowane kierunki rozwoju powiatu bialskiego, oparte na zidentyfikowanych atutach tego obszaru powinny być uzupełnione o inicjatywy prowadzące do zniwelowania występujących w powiecie istotnych problemów, stanowiących bariery rozwoju. Problemy występujące w powiecie wyróżniono z podziałem na różne dziedziny życia społecznego i gospodarczego, w szczególności związane z zadaniami przypisanymi jednostce samorządu terytorialnego na poziomie powiatu. Wśród zidentyfikowanych problemów wskazano niesatysfakcjonującą promocję zasobów powiatu: zabytków, walorów turystycznych, dziedzictwa kulturowego, niewystarczającą ilość środków finansowych na utrzymanie obiektów i instytucji kultury, sportu i turystyki oraz ograniczoną dostępność komunikacyjną do obiektów kultury, np. brak środków komunikacji publicznej.

W strategii nakreślono misję - to jest wartości, jakimi będzie kierowała się społeczność lokalna dla realizacji założeń strategicznych. Strategia wyznacza priorytetowe obszary rozwoju oraz cele strategiczne.

Cele dotyczące zabytków zawarto w dwóch obszarach priorytetowych: Priorytet II społeczeństwo i jakość życia oraz Priorytet III przestrzeń i środowisko.

W ramach priorytetu społeczeństwo i jakość życia zidentyfikowano następujące cele operacyjne, które bezpośrednio lub pośrednio dotyczą dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków:

1. budowa, modernizacja oraz wyposażenie obiektów kultury, sportu i rekreacji;
2. zwiększanie dostępności dla mieszkańców do dóbr kultury oraz obiektów sportowo-rekreacyjnych, w tym dla osób z niepełnosprawnościami;

3. upowszechnianie kultury, sportu i rekreacji, między innymi poprzez organizację imprez, wydarzeń, wystaw, konkursów, wydawnictw, itp.;
4. opracowanie kompleksowego systemu informacji i promocji, dotyczącego życia kulturalno-sportowego w powiecie;
5. współpraca i wymiana dorobku kulturalnego z partnerami krajowymi i zagranicznymi.

W priorytecie przestrzeń i środowisko wskazano następujące cele operacyjne odnoszące się do dziedzictwa kulturowego, w tym zabytków i ich znaczenia dla rozwoju powiatu:

1. ochrona zabytków oraz terenów o wysokich walorach krajobrazowych i przyrodniczych;
2. rewitalizacja obiektów dziedzictwa historycznego i kulturowego na potrzeby integracji lokalnej społeczności oraz na cele turystyczne;
3. propagowanie tradycji oraz dorobku kulturalnego regionu;
4. wykorzystanie potencjału kulturowego i przyrodniczego dla celów rekreacyjnych oraz rozwój turystyki;
5. przygotowanie zintegrowanej oferty turystycznej powiatu;
6. promocja oferty turystycznej powiatu oraz opracowanie programu rozwoju turystyki w powiecie;
7. rozbudowa małej infrastruktury rekreacyjnej i turystycznej, w tym na potrzeby turystyki kwalifikowanej;
8. promocja osadnictwa letniskowego;
9. wdrażanie projektów edukacji ekologicznej.

Opracowanie diagnozy strategicznej zostało poprzedzone przeprowadzeniem badania ankietowego wśród mieszkańców. Celem badania ankietowego było poznanie opinii mieszkańców na temat warunków życia w powiecie oraz rozpoznanie istotnych problemów i potrzeb, które powinny być uwzględnione w planowaniu kierunków rozwoju powiatu. Ankieta miała charakter dobrowolny i anonimowy. Warto także podkreślić, że dokonane w ramach strategii badanie ankietowe wykazało, że ochrona i wykorzystanie zabytków były oceniane przez większość respondentów, w skali 1-5 tj. 5 ocena najwyższa, 1 ocena najniższa, na ocenę 3 „ani dobrze, ani źle”. Średnia ocen wyniosła 3,1.

Przedstawione w strategii obszary ochrony zabytków wskazują, iż zabytki tworzą istotny atut powiatu bialskiego i pozwalają na znaczne poszerzenie oferty turystycznej, która swoim zakresem może obejmować nie tylko krajobraz przyrodniczy, ale także krajobraz kulturowy. Ziemia bialska, wraz ze swoją bogatą historią, której artefaktami są właśnie zabytki, może stanowić źródło zainteresowania turystów, co z kolei jest nieodłącznie związane z promocją regionu.

Opieka nad zabytkami związana jest także z ich zabezpieczeniem na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych. Działania w tym zakresie opierają się na dokumencie pt. „Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”. Dokument ten został opracowany w czerwcu 2005 rok i jest stale aktualizowany. Ostatnia z aktualizacji została dokonana w lutym 2020 r.

Plan wskazuje potencjalne zagrożenia dla zabytków znajdujących się na obszarze powiatu i zalicza do nich:

- katastrofalne zatopienia spowodowane wylaniem rzeki Bug w m. Jabłeczna – założenia klasztorne ogrodowo – krajobrazowe, w tym zespół klasztorny: cerkiew prawosławna pw. Św. Onufrego z nieruchomościami, klasztor, budynek przyklasztorny, dwie kaplice drewniane: pw. Wniebowzięcia NMP i pw. Św. Ducha, dzwonnica bramowa (ogrodzenie otaczające posesję klasztorną i drzewostan w jego obrębie);
- pożary spowodowane wadliwym działaniem instalacji energetycznych w budynkach, podpalaniem traw, nieostrożnością ludzi, wyladowaniami atmosferycznymi, zaproszeniem ognia, przenoszenie i rozprzestrzenianie się ognia z innych ognisk zapalnych;
- katastrofy budowlane związane z osunięciem gruntu, przeciążenia materiałowego, niestarannego wykonania prac remontowych, wykorzystania wadliwego materiału do prac budowlano-remontowych, czynnikiem ludzkim;
- demonstracje i rozruchy uliczne: na terenie miast Międzyrzec Podlaski i Terespol;
- akty terrorystyczne skierowane na miejscową ludność;
- akty wandalizmu: niszczenie, uszkodzenie;
- rabunek ruchomych zabytków: malarstwo, rzeźba, grafika, tkanina, militaria, numizmatyka, meble;
- konflikt zbrojny – położenie zabytku w pobliżu strategicznych centralnych dróg samochodowych powiatu: drogi osiowe od granic powiatu z kierunku Siedlce – Międzyrzec Podlaski – Biała Podlaska – Terespol, drogi poprzeczne od granic powiatu z kierunku m. Łosice - Międzyrzec Podlaski – Radzyń Podlaski.

Plan zawiera szczegółowe informacje dotyczące m.in. analizy rozmieszczenia i zagrożenia zabytków; sposobów ich ochrony, wykaz jednostek organizacyjnych chroniących zabytki ruchome, sposób współdziałania, powiadamiania i łączności oraz sposób informowania o stratach.

Poprawie stanu obiektów zabytkowych znajdujących się na obszarze powiatu służy możliwość uzyskania dotacji, uregulowana w uchwale Nr XII/72/2019 Rady Powiatu w Białej Podlaskiej z dnia 3 lipca 2019 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego (Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 2019 r. poz. 4414).

Zgodnie ze wskazaną uchwałą, z budżetu powiatu bialskiego mogą być udzielane dotacje celowe na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach znajdujących się na terenie powiatu bialskiego, wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zakres nakładów koniecznych określa art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Łączna kwota dotacji udzielonych z budżetu powiatu bialskiego oraz innych źródeł sektora finansów publicznych nie może przekroczyć 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Udzielenie dotacji może nastąpić po złożeniu przez podmiot, określony w art. 71 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, wniosku w tej sprawie do Zarządu Powiatu w Białej Podlaskiej, zgodnie ze wzorem stanowiącym załącznik do uchwały. Udzielenie dotacji może nastąpić w przypadku posiadanych środków przeznaczonych na ten cel w budżecie powiatu bialskiego na dany rok. Wniosek o udzielenie dotacji składa się do dnia 30 marca roku, w którym dotacja ma być udzielona. Zarząd Powiatu w Białej Podlaskiej rozpatruje wnioski w terminie do 10 maja i przekłada Radzie Powiatu w Białej Podlaskiej propozycję przyznania dotacji w formie wniosku. Wnioski złożone przez podmioty uprawnione podlegają sprawdzeniu pod względem formalnym i merytorycznym, przy czym sprawdzenia pod względem merytorycznym dokonuje Rada Powiatu w Białej Podlaskiej. Wniosku niekompletnego lub z brakami formalnymi nie rozpatruje się. Przy ocenie merytorycznej Rada Powiatu w Białej Podlaskiej bierze pod uwagę dostępność zabytku dla mieszkańców powiatu bialskiego i turystów, istotne znaczenie historyczne, artystyczne, naukowe, kulturowe zabytku, stan zachowania obiektu, wysokość zaangażowania środków własnych.

Dotację przyznaje Rada Powiatu w Białej Podlaskiej, podejmując stosowną uchwałę. Przekazanie dotacji następuje na podstawie umowy o przyznanie dotacji zawartej między powiatem bialskim, reprezentowanym przez Zarząd Powiatu w Białej Podlaskiej, a podmiotem dotacji. Rada Powiatu w Białej Podlaskiej prowadzi wykaz udzielonych dotacji oraz informuje pozostałe organy uprawnione do udzielania dotacji o udzielonej dotacji.

Przedstawiona uchwała wychodzi naprzeciw konieczności określenia warunków współpracy z właścicielami zabytków. Pozwala ona na wspieranie opieki nad zabytkami stanowiącymi własność podmiotów innych niż samorząd powiatu bialskiego.

W roku 2020 Rada Powiatu w Białej Podlaskiej podjęła 2 uchwały w sprawie udzielenia dotacji:

- Uchwała Nr XXII/142/2020 Rady Powiatu w Białej Podlaskiej z dnia 27 maja 2020 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na sfinansowanie prac konserwatorskich przy zabytku wpisanym pod numerem A/78 do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego;
- Uchwała Nr XXII/143/2020 Rady Powiatu w Białej Podlaskiej z dnia 27 maja 2020 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na sfinansowanie prac konserwatorskich przy zabytku wpisanym pod numerem A/1282 do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego.

5.2. Charakterystyka i zarys historii powiatu bialskiego

Odwołując się do ochrony i opieki nad zabytkami, nie sposób pominąć kwestie charakterystyki powiatu oraz uwarunkowań historycznych, które nieodłącznie wiążą się z podejmowaną w Programie problematyką.

Powiat bialski zajmuje obszar 2754 km² i jest jednym z trzech największych powiatów w Polsce. W skład powiatu bialskiego wchodzi 17 gmin wiejskich i 2 miasta. Na terenie powiatu zlokalizowane są 322 miejscowości wiejskie oraz 331 sołectw.

Ze względu na swoje położenie powiat bialski posiada duży potencjał do dalszego rozwoju. Region, w którym położony jest powiat jest typowo rolniczy i rolnictwo jest

podstawowym działem gospodarki. Tereny wiejskie zamieszkuje ok. 80% ogółu ludności powiatu. W rolnictwie pracuje prawie 50% ogółu zatrudnionych. Użytki rolne zajmują ponad 67% powierzchni powiatu. Dominującą formę własności stanowi rolnictwo indywidualne obejmujące prawie 95% użytków rolnych. Uprawiane są głównie zboża i ziemniaki. Ogrodnictwo rozwija się w dwóch kierunkach: sadownictwo i warzywa gruntowe. Specyficznymi kierunkami produkcji rolniczej są zioła i dynie. Ze względu na lokalne możliwości upraw rolnych, rozwój przemysłu regionu związany jest z inwestowaniem w nowe przedsięwzięcia przetwórcze głównie z branży rolno-spożywczej. Podstawę przemysłu powiatu bialskiego stanowi przetwórstwo rolno-spożywcze, przemysł mięsny, przemysł drzewny i metalowy oraz produkcja materiałów budowlanych. Usytuowanie powiatu na obszarze nizinnym o umiarkowanym klimacie kontynentalnym, wyróżniającym się czystymi wodami i powietrzem, niezdegenerowanymi lasami i glebami stwarza doskonałe warunki do produkcji zdrowej żywności i rozwoju agroturystyki.

Powiat bialski jest obszarem atrakcyjnym turystycznie. Do urokliwych miejsc należą wspaniałe krajobrazowo tereny nadbużańskie. Na najciekawszym przyrodniczo terenie utworzony został Park Krajobrazowy "Podlaski Przełom Bugu". Są to tereny ekologicznie czyste, w większości nieeksploatowane przez zorganizowaną turystykę. Zawsze można tu dobrze wypocząć, odetchnąć czystym powietrzem. Coraz większą popularność na Podlasiu zdobywa agroturystyka. Gospodarstwa agroturystyczne, skupione głównie w rejonie nadbużańskim, posiadają niezaprzeczalne atuty, takie jak: mało skażone środowisko, swoisty, leczniczy klimat niektórych miejscowości, okazja przyjrzenia się życiu na wsi i pracy rolników, pełne grzybów lasy, piękny krajobraz i zabytki, a nade wszystko możliwość wypoczynku w ciszy i spokoju. Powiat bialski posiada unikalne w skali kraju obiekty sakralne (katolickie, unickie i prawosławne) w Kodniu, Leśnej Podlaskiej, Pratulinie, Jabłecznej i Kostomłotach oraz zespoły pałacowe i zabytki architektury drewnianej, które nadają ziemi bialskiej jedyny w swoim rodzaju urok. Wartym odwiedzenia jest Muzeum J.I. Kraszewskiego w Romanowie. W Janowie Podlaskim funkcjonuje Stadnina Koni – najsłynniejsze gniazdo hodowlane konia arabskiego w świecie.

Powiat bialski w swoim obecnym kształcie powstał w 1999 r. Nim jednak utworzono jeden z największych powiatów w Polsce ziemie wchodzące w jego skład były terenem wielu historycznych wydarzeń, które wiążą się ściśle z dziejami naszego kraju oraz Europy.

Obszar powiatu bialskiego, będący częścią składową historycznego Podlasia, w okresie piastowskim był terenem zmagających się organizacji państwowych - Polski, Litwy oraz Rusi. W XI w. ziemie te przechodziły w zasadzie spod jednego panowania pod drugie - objął je w rządy Bolesław Chrobry, lecz niebawem padły one łupem księcia kijowskiego Jarosława Mądrego, który wykorzystał kryzys państwa polskiego. Przez kolejne dziesięciolecia ziemie obecnego powiatu bialskiego były areną walk, w których brali udział Polacy, Litwini, Tatarzy czy Krzyżacy.

Zmagania polsko-litewskie, co do zasady, ustały wraz z zawarciem unii w Krewie w 1385 r. i objęciem polskiego tronu przez Władysława Jagiełłę. Oficjalnie ziemie te zostały podzielone między Koronę Królestwa Polskiego i Wielkie Księstwo Litewskie na sejmie lubelskim w 1569 r. Polakom przypadł Międzyrzec Podlaski, Drelów, Konstantynów czy Leśna Podlaska (do XVII w. znana jako Okopy Krzyżackie), zaś Litwinom - Janów Podlaski (ówcześnie Biskupi), Terespol, Łomazy czy Wisznice.

W XVII w. ziemie te spotkało to samo, co niemal całą I Rzeczpospolitą - zniszczenia wywołane przez kozacką rebelię Bohdana Chmielnickiego, najazd Szwedów Karola Gustawa czy wojska siedmiogrodzkie Jerzego Rakoczego. W 1660 r. na polach pod Międzyrzecem Podlaskim wojska dywizji Stefana Czarnieckiego pokonały Rosjan w trakcie jednego ze starć wojny polsko-moskiewskiej 1654-1667. Po wyniszczających konfliktach ziemie obecnego powiatu bialskiego musiały odbudowywać swoją pozycję. Spore znaczenie na tych terenach mieli przedstawiciele rodów Czartoryskich oraz Potockich, którzy właśnie tutaj budowali swoje siedziby.

Następne stulecie rozpoczęło się od kolejnego zrabowania ziem obecnego powiatu bialskiego - tym razem wkroczyli na nie Szwedzi Karola XII podczas tzw. wielkiej wojny północnej (1700-1721). Zakończyło zaś przejęciem terenów przez Austriaków, którzy objęli je we władanie w wyniku ich drugiego zaboru, a trzeciego rozbioru Polski (1795 r.). Obszar ten dość krótko znajdował się pod panowaniem austriackim, bowiem już w 1807 r. powstało pronaполеńskie Księstwo Warszawskie, w skład którego weszła ziemia bialska. Następnie w wyniku kongresu wiedeńskiego w 1815 r. utworzono Królestwo Polskie (tzw. Kongresowe). Ziemia bialska znalazła się w jego granicach i przynależała początkowo do województwa podlaskiego, a później guberni podlaskiej/siedleckiej, będąc częścią składową obwodów z siedzibą w Białej Podlaskiej oraz w Radzynie Podlaskim.

W latach zaborów obszar ten był terenem walk polsko-rosyjskich podczas powstań narodowych - listopadowego oraz styczniowego. Znany przywódca tego ostatniego zrywu wyzwolenczego, ks. Stanisław Brzóska, urodził się na terenie obecnej gminy Biała Podlaska, tj. w Dokudowie, i działał m.in. na obszarze powiatu bialskiego.

Po zakończeniu I wojny światowej teren ten wszedł w skład województwa lubelskiego i trzech powiatów - radzyńskiego, bialskiego oraz włodawskiego. Na podstawie tajnego protokołu do paktu Ribbentrop-Mołotow ziemie te w całości miały zostać strefą wpływów sowieckich, jednakże ostatecznie na mocy tzw. traktatu o granicach i przyjaźni z 28 września 1939 r. weszły w skład powstałego niespełna miesiąc później Generalnego Gubernatorstwa.

Po II wojnie światowej ziemie te pozostały w nowych granicach Polski, znajdując się w województwie lubelskim. W 1975 r. weszły w skład utworzonego województwa białkopodlaskiego, by 24 lata później stać się częścią składową obecnego powiatu bialskiego.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Najistotniejszymi w powiecie bialskim obiektami są te wpisane do rejestru zabytków. Wpisu do rejestru dokonuje się na drodze decyzji administracyjnej. Obiekty te objęte są rygorami wynikającymi z treści aktów prawnych, a wszelkie działania podejmowane przy nich wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Rejestr zabytków jest prowadzony przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w formie trzech ksiąg (księga A dla zabytków nieruchomych, księga B dla zabytków ruchomych i księga C dla zabytków archeologicznych).

W wojewódzkim rejestrze zabytków nieruchomych znajduje się 153 wpisy dotyczące zabytków nieruchomych położonych na terenie powiatu bialskiego oraz 4 wpisy dotyczące

stanowisk archeologicznych. Podział wpisów na poszczególne gminy i miasta powiatu bialskiego przedstawia się następująco:

- m. Międzyrzec Podlaski - 10
- m. Terespol - 4
- g. Biała Podlaska – 20 i 1 wpis dotyczący stanowiska archeologicznego
- g. Drelów - 4
- g. Janów Podlaski - 16
- g. Kodeń - 7
- g. Konstantynów - 7
- g. Leśna Podlaska - 11
- g. Łomazy - 3
- g. Międzyrzec Podlaski - 5 i 1 wpis dotyczący stanowiska archeologicznego
- g. Piszczac - 8
- g. Rokitno - 10
- g. Rossosz - 2
- g. Sławatycze - 4
- g. Sosnówka - 8
- g. Terespol - 24
- g. Tuczna - 1
- g. Wisznice – 7 i 1 wpis dotyczący stanowiska archeologicznego
- g. Zalesie – 5 i 1 wpis dotyczący stanowiska archeologicznego.

Zabytki nieruchome położone na obszarze powiatu bialskiego obejmują: historyczne układy przestrzenne, historyczne układy urbanistyczne, świątynie różnych wyznań, klasztory, inne obiekty sakralne, budowle użyteczności publicznej, pałace, dwory, domy mieszkalne, budynki przemysłowe, parki, zabytki archeologiczne, cmentarze.

W wojewódzkim rejestrze zabytków ruchomych znajduje się 58 wpisów (1724 zabytków ruchomych) dotyczących zabytków z terenu powiatu bialskiego. Są to w większości elementy wyposażenia kościołów i cerkwi, ale także nagrobki, obrazy i rzeźby w przydrożnych kapliczkach.

Tabela 1. Wykaz zabytków z terenu powiatu bialskiego wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego (stan na dzień 6 kwietnia 2020 r.)

Gmina	Miejscowość	Zakres wpisu	Nr rejestru
m. Międzyrzec Podlaski	Międzyrzec Podlaski	-układ urbanistyczny m. Międzyrzeca Podlaskiego: Stare Miasto wraz z siecią ulic i placów, skalą zabudowy miejskiej i sylwetą miasta	A/673
	Międzyrzec Podlaski ul. Lubelska	- zespół pałacowo-parkowy: pałac, gorzelnia, stajnia i wozownia, oficyna pałacu Czartoryskich (ob. budynek mieszkalny), wieża („baszta”) po pałacu Potockich, kapliczka, park oraz budynek spichlerza (na terenie zespołu)	A/688

m. Międzyrzec Podlaski	Międzyrzec Podlaski ul. Brzeska	- cmentarz katolicko-unicki, później również prawosławny (obc. katolicki), wraz z murem ogrodzeniowym i starym drzewostanem,	A/1281
	Międzyrzec Podlaski ul. Brzeska	- kaplica pw. Św. Rocha (w gran. ścian zewn.), wraz z gruntem pod budynkiem, na terenie cmentarza rzymskokatolickiego	A/1644
	Międzyrzec Podlaski ul. Brzeska	- cmentarz żydowski z drzewostanem, w gran. ogrodzenia	A/1286
	Międzyrzec Podlaski ul. Jatkowa 3	- budynek mieszkalny	A/1039
	Międzyrzec Podlaski ul. Lubelska 61	- zespół cerkwi unickiej, ob. kościoła paraf. rzymskokat. pw. Piotra i Pawła: kościół, dzwonnica, ogrodzenie z bramą	A/1403
	Międzyrzec Podlaski ul. Łukowska 6, 11	- zespół kościoła parafialnego: kościół pw. św. Mikołaja, dzwonnica, brama i mur cmentarny, plebania (ul. Łukowska 6), szkoła z kaplicą (ul. Łukowska 11)	A/1426
	Międzyrzec Podlaski Plac Jana Pawła II (dawn. Al. Bohaterów Miasta 4)	- zespół cerkwi unickiej, ob. kościoła rzymskokat.: kościół paraf. pw. św. Józefa Oblubieńca NMP, dzwonnica, ogrodzenie z bramą, drzewostan	A/1402
	Międzyrzec Podlaski ul. Warszawska 34	- zespół: d. poczta konna, d. stajnia, d. wozownia	A/1425
m. Terespol	Terespol ul. Cerkiewna 2	- cerkiew prawosławna pw. Jana Teologa z wyposażeniem wnętrza, dzwonnica, otaczający drzewostan w gran. cmentarza kościelnego	A/77
	Terespol ul. Wojska Polskiego 176	- drewniana kaplica cmentarna pw. Zmartwychwstania Pańskiego (na cmentarzu prawosławnym), w gran. ścian zewnętrznych	A/866
	Terespol ul. Topolowa	- prochownia Terespol w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1390
	Terespol ul. Wojska Polskiego	- pomnik upamiętniający zakończenie budowy Traktu Brzeskiego, wraz z ogrodzeniem i otoczeniem	A/899
Biała Podlaska	Cicibór Duży	- cerkiew unicka, ob. kaplica rzymskokat. pw. św. Anny, wraz z otaczającym drzewostanem	A/1392
	Cicibór Duży	- cmentarz unicki (nieczynny), wraz z drzewostanem	A/1391
	Dokudów Pierwszy	- kapliczka cmentarna na terenie d. cmentarza unickiego	A/93

Biała Podlaska	Grabanów (właśc. obręb: Wilczyn)	- zespół dworsko-parkowy: park ze stawami, alejami, dwór, d. wozownia, teren d. sadu	A/1431
	Hrud	- d. cerkiew prawosławna, ob. kościół rzymskokat. pw. Zwiastowania NMP, wraz z otaczającym drzewostanem	A/1326
	Kaliłów	- pomnik (kapliczka) w lesie Hola	A/1658
	Kozula (właśc. obręb: Grabanów)	- założenie dworsko-parkowe: dwór, pozostałości parku, fragment olsu nadrzecznego	A/1430
	Łukowce	- cmentarz unicki, później prawosławny, wraz z drzewostanem	A/1363
	Ortel Książęcy II	- kościół paraf. rzymskokat. (dawn. cerkiew prawosławna) pw. Narodzenia NMP, z otaczającym drzewostanem	A/1397
	Roskosz	- zespół dworsko-parkowy: dwór, stajnia, park z alejami, stawami, kanałami, aleja dojazdowa, gorzelnia, dwa magazyny, obora	A/196
	Styrzyniec	- dwór, park	A/237
	Swory	- zespół kościoła rzymskokat. pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa: kościół, brama główna, ogrodzenie placu przykościelnego, drzewostan	A/1328
	Swory	- cmentarz unicko-katolicki wraz z drzewostanem	A/1373
	Sycyna	- d. cmentarz unicki, ob. prawosławny, wraz z ogrodzeniem i drzewostanem	A/1337
	Terebela	- założenie parkowe: park, pole w miejscu d. warzywnika	A/1424
	Woroniec	- założenie przestrzenno-krajobrazowe z kaplicą grobową książąt Światopełków- Mirskich na osi alei brzoźowo-lipowej i przecinki leśnej o długości 700 m	A/439
	Woroniec	- założenie dworsko-parkowe: krzyż alej, otoczenie kaplicy teren d. sadu, teren d. osady folwarcznej, teren d. parku i ogrodu warzywnego, część gospodarcza d. założenia	A/439
	Woskrzenice Duże	- kościół paraf. rzymskokat. pw. św. Michała Archanioła wraz z otaczającym drzewostanem, 2 dzwonnice drewn., cmentarz kościelny	A/1335
	Woskrzenice Duże	- zespół dworsko-parkowy: dwór, park, staw, pawilon ogrodowy	A/1407
	Zacisze	- założenie dworsko-ogrodowe: dwór, spichlerz, park	A/1404
Drelów	Drelów	- zespół kościoła rzymskokat. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP: kościół, cmentarz przykościelny, otaczający drzewostan, dzwonnica	A/1282

Drelów	Drelów (Horodek)	- cerkiew prawosławna, ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. św. Onufrego, cmentarz przykościelny i drzewostan	A/1283
	Szóstka	- d. cerkiew prawosławna, ob. kościół paraf. pw. Narodzenia NMP	A/1287
	Witoroż	- cerkiew grecko-kat. ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. św. Michała Archanioła z wyposażeniem wnętrza i otoczeniem z drzewostanem w gran. cmentarza kościelnego, dzwonnica	A/114
Janów Podlaski	Bubel Stary	- kościół filialny rzymskokat. pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty d. cerkiew unicka, dzwonnica, wraz z otoczeniem	A/35
	Jakówki (właśc. obręb: Wiechowicze gm. Konstantynów)	- założenie dworsko-ogrodowe: dwór, d. suszarnia tytoniu, drewn. spichlerz	A/1417
	Janów Podlaski	- układ urbanistyczny osady Janów Podlaski: siatka ulic i placów, wraz z dominantami architektonicznymi i panoramą	A/669
	Janów Podlaski	- zespół poseminaryjny: kościół paraf. pw. Św. Trójcy, dzwonnica, d. seminarium (dwa budynki), altana, otaczający drzewostan oraz murowane ogrodzenie z bramami i bramkami, wyznaczające otoczenie zespołu	A/202
	Janów Podlaski	- zespół zamkowy (dawny pałac biskupi): dwie oficyny wraz z zachowanymi fragmentami wystroju wnętrza, dekoracjami rokokowymi na stropach z fasetą i kominkami, grota Naruszewicza, elementy podwójnego systemu d. umocnień ziemnych i fos, park z drzewostanem	A/611
	Janów Podlaski	- zespół cmentarza katolicko-unickiego, później także prawosławnego, ob. katolickiego: teren cmentarza, kaplica cmentarna pw. św. Rocha z wyposażeniem i najbliższym otoczeniem, brama i mur ogrodzeniowy, drzewostan	A/79
	Janów Podlaski ul. Brzeska 69	- kapliczka słupowa wraz z figurką NMP Niepokalanie Poczętej wraz z otoczeniem w gran. 4 m licząc odległość od ścian obiektu na wysokości cokołu	A/1661
	Janów Podlaski ul. Piłsudskiego 11 (d.19)	- dom (d. Ryttów), w gran. ścian zewnętrznych	A/201

Janów Podlaski	Janów Podlaski ul. Skalskiego 22	- kościół poddominikański pw. św. Jana Chrzciciela, z wyposażeniem i otaczającym drzewostanem w granicach cmentarza kościelnego	A/78
	Janów Podlaski ul. Staroklasztorna 4	- otoczenie kościoła pw. Św. Jana Chrzciciela	A/78
	Janów Podlaski ul. Staroklasztorna 4	Murowana brama- dzwonnica przy kościele pw. Św. Jana Chrzciciela	A/78
	Janów Podlaski – Zaborek Kolonja 27, 28	- zespół architektoniczno-krajobrazowy o charakterze skansenu „Uroczysko Zaborek” obejmujący: drewniany młyn wodny (ob. bud. o funkcji mieszkalnej), drewniany spichlerz tzw. dworski (ob. bud. o funkcji mieszkalnej), drewnianą chatę przeniesioną z miejscowości Kwasówka (ob. bud. o funkcji mieszkalnej), drewniany kościół przeniesiony z miejscowości Choroszczyńka (ob. bud. nie pełniący funkcji sakralnej, przeznaczony na cele wystawienniczo-konferencyjne), drewnianą kuźnię przeniesioną z miejscowości Żuki (ob. bud. o funkcji wystawienniczej), drewniany wiatrak-koźlak, przeniesiony z miejscowości Zaczopki (ob. bud. o funkcji mieszkalnej), drewnianą chatę tzw. Zaścianek, przeniesioną z miejscowości Leszczanka (ob. bud. o funkcji mieszkalnej), d. plebanię przeniesioną z miejscowości Czemierniki, drewniany spichlerz przeniesiony z miejscowości Kornica Nowa; obszar przedmiotowego zespołu w granicach działek wskazanych w decyzji oraz otoczenie w/w zespołu	A/689
	Klonownica Plac	- zespół dworski: dwór, park	A/249
	Stary Pawłów	- drewniana kaplica filialna pw. św. Mikołaja, wraz z otoczeniem	A/969
	Woroblin	- założenie dworsko ogrodowe: dwór, park, d. część gospodarcza, stary sad, d. ogród porzeczkowy, aleja dojazdowa	A/1423

Janów Podlaski	Wygoda	- zespół architektoniczno-krajobrazowy, obejmujący: park, bramę wjazdową, zespół stajni (wchodzą stajnie nr 1-4 zw. prywatnymi, nr 5 i 6 zw. wychowalniami młodzieży, nr 7 zw. zegarową, nr 8 zw. czołową, nr 9-10 zw. Woroncowską i wyścigową), lazaret, zespół budynków mieszkalnych (domy nr adm.: 8 – 14), wybiegi dla koni, pozostałości alei brzoźowej	A/76
Kodeń	Kodeń	- kościół paraf. pw. św. Anny z wyposażeniem wnętrza i najbliższym otoczeniem w granicach ogrodzenia cmentarza kościelnego	A/54
	Kodeń	- zespół zamkowy: ruiny zamku, pozostałości fosy i ziemnych obwarowań, arsenał, najbliższe otoczenie i zadrzewienie oraz d. cerkiew zamkowa pw. św. Ducha, z wyposażeniem wnętrza i otaczającym ją drzewostanem	A/55
	Kodeń ul. Sławatycka 13	- murowana dzwonnica-brama przy nieistniejącej cerkwi pw. św. Michała Archanioła, wraz z gruntem pod budowlą	A/1651
	Kodeń	- kaplica cmentarna pw. św. Wawrzyńca z wyposażeniem wnętrza i najbliższym otoczeniem	A/56
	Kodeń	- zespół pałacowo-ogrodowy „Placencja”: zachowana część korpusu głównego pałacu, budynek pojezuicki murowany, budynek mieszkalny drewniany, park z terenem dawnego sadu i aleją lipową	A/1415
	Kostomłoty Nr 15	- kościół parafialny p.w. św. Nikity (w decyzji Nicefora), ob. cerkiew unicka pw. św. Nikity	A/17
	Zabłocie	- cerkiew prawosławna paraf. pw. św. Mikołaja, wraz z ogrodzeniem	A/1409
Konstantynów	Gnojno	- d. cerkiew prawosławna, ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. św. Antoniego Padewskiego, wraz z otaczającym drzewostanem, w gran. cmentarza przykościelnego	A/429
	Gnojno	- cmentarz unicki, późn. prawosławny (nieczynny), wraz z drzewostanem	A/1362
	Komarno Kolonia	- zespół kościoła rzymskokat. pw. św. Stanisława: kościół, dzwonnica, otaczający drzewostan	A/428

Konstantynów	Konstantynów	- zespół kościoła rzymskokat. pw. św. Elżbiety: kościół, cmentarz przykościelny, drzewostan, dwie kostnice, plebania, brama główna, brama gospodarcza z ogrodzeniem	A/1289
	Konstantynów	- pałac z wyposażeniem, park w granicach wg opisu w decyzji (od północy, wschodu i zachodu – ogrodzenie, od południa – rzeka Czyżówka)	A/128
	Konstantynów	- zespół folwarczny: rządówka z ogrodem, gorzelnia (d. budynek administracyjny), spichlerz, obora (d. magazyn), stajnia cugowa, obora (d. czworak), magazyn (d. czworak), obora (d. gorzelnia), obora	A/128
	Konstantynów	- dawna cerkiew	A/1432
Leśna Podlaska	Bordziłówka Stara	- cmentarz rzymsko-katolicki z XIX w. wraz z drzewostanem	A/782
	Bukowice	- cerkiew unicka ob. kaplica rzymskokat. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, z otaczającym drzewostanem, cmentarz unicki	A/1398
	Droblin	- zespół dworski: dwór, park	A/133
	Leśna Podlaska	- zespół popauliński: kościół ob. parafialny pw. św. Piotra i Pawła z wyposażeniem wnętrza, kaplica pw. NMP i klasztor z wyposażeniem wnętrza, drzewostan w granicach ogrodzenia cmentarza kościelnego, pozostałości murów obronnych, bramka	A/135
	Leśna Podlaska	- zespół oświatowy: szkoła, internat żeński zw. „dużym”, internat żeński zw. „małym”, szkoła ćwiczeń, elektrownia, dom „Ksieni”	A/135
	Ludwinów	- zespół przestrzenny: park, ruiny dworu (obc. odbudowany), spichlerz, figura Matki Boskiej	A/1408
	Nosów	- zespół cerkwi prawosławnej: cerkiew pw. św. Michała Archanioła, dzwonnica, ogrodzenie z kamieni	A/1356
	Nosów	- założenie dworsko-parkowe: dwór, spichlerz, stajnia, park z alejami, teren starego sadu	A/1354
	Nosów	- krochmalnia, czworak i dwojak – na terenie zespołu dworsko-parkowego,	A/1355
	Witulín	- kościół paraf. pw. św. Michała Archanioła z wyposażeniem wnętrza i otoczeniem w gran. cmentarza kościelnego	A/69
	Witulín	- zespół dworsko-parkowy: park z alejami dojazdowymi, d. kuchnia, oficyna, oranżeria, zespół gorzelni (gorzelnia, czworak, magazyn)	A/132

Łomazy	Łomazy	- zespół kościoła paraf. rzymskokat. pw. św. Apostołów Piotra i Pawła: kościół, plebania, ogrodzenie placu przykościelnego, cmentarz przykościelny z drzewostanem	A/424
	Łomazy	- kaplica cmentarna pw. św. Jana	A/19
	Studzianka	- cmentarz mahometański – w gran. ogrodzenia wraz z pomnikami, zadrzewieniem i ogrodzeniem	A/242
Międzyrzec Podlaski	Krzewica	- cmentarz wojenny z 1915 r.	A/1611
	Manie	- cmentarz powstańców z 1831 r., wraz z drzewostanem	A/1342
	Puchacze	- leśniczówka	A/1358
	Puchacze	- budynek plebanii przy kościele parafialnym pw. św. Barbary (parafia Dołha)	A/1663
	Tuliów	- cmentarz wojenny niemiecko-austriacki z I wojny świat., wraz z drzewostanem	A/1339
Piszczac	Chotyłów	- budynek dworca kolejowego wraz z otoczeniem	A/1630
	Dobryńka	- cmentarz wojenny niemiecko-austriacki z I wojny świat. wraz z drzewostanem	A/1340
	Kościeniewiczze	- d. cerkiew unicka, ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. NMP Królowej Polski	A/18
	Kościeniewiczze (dawn. Zagościniec)	- założenie dworsko-ogrodowe Zagościniec: dwór, tereny d. sadu, d. podjazdu i części gospodarczej	A/1419
	Ortel Królewski	- kościół paraf. pw. MB Różańcowej (d. cerkiew unicka), z wyposażeniem wnętrza, otoczeniem i drzewostanem w gran. cmentarza kośc.	A/67
	Piszczac	- kaplica cmentarna	A/1359
	Połoski	- kościół paraf. pw. Św. Trójcy, z otaczającym drzewostanem	A/1395
	Zalutyń	- założenie dworsko-ogrodowe: dwór, park	A/1420
Rokitno	Cieleśnica	- zespół pałacowy: pałac, oranżeria, park	A/250
	Klonownica Duża	- kościół paraf. pw. św. Jana Ap. i Ewangelisty z wyposażeniem wnętrza i drzewostanem w gran. cmentarza kościelnego	A/53
	Klonownica Duża	- cmentarz unicki, późn. prawosławny (nieczynny), wraz z drzewostanem	A/1364
	Kołczyn	- kaplica cmentarna p.w. św. Anny	A/16
	Pratulin	- kościół paraf. rzymskokat. pw. śś. Piotra i Pawła z wyposażeniem wnętrza, dzwonnica i otaczający drzewostan	A/28
	Pratulin	- cmentarz unicki, wraz z krzyżem kamiennym z XIV w.	A/762
	Pratulin	- d.kościół paraf. pw. Trójcy Św. (translokowany ze Stanina: A/106)	A/106

Rokitno	Rokitno	- cerkiew unicka ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. Św. Trójcy z wyposażeniem wnętrza i otoczeniem, w granicach cmentarza kośc.	A/68
	Rokitno Kolonia (właśc. obręb: Rokitno)	- cmentarz wojenny z I wojny świat.(niemiecki), wraz z drzewostanem	A/1349
	Zaczopki	- cmentarz niemiecko-rosyjski z I wojny świat. wraz z drzewostanem	A/1366
Rossosz	Rossosz	- kościół paraf. pw. św. Stanisława, z otaczającym drzewostanem, w obrębie placu przykościelnego	A/1396
	Rossosz	- cmentarz unicko-katolicki wraz z nagrobkami	A/1634
Sławatycze	Jableczna	- założenie klasztorne ogrodowo-krajobrazowe, w tym zespół klasztoru prawosławnego: cerkiew prawosławna pw. św. Onufrego z wyposażeniem architektonicznym i ruchomościami, klasztor, budynek przyklasztorny, dwie kaplice drewn.: pw. Zaśnięcia NMP i pw. św. Ducha, dzwonnica bramowa, ogrodzenie otaczające posesję klasztorną i drzewostan w jego obrębie.	A/14
	Jableczna	- d. cerkiew unicka, ob. kościół rzymskokatolicka pw. Przemienienia Pańskiego, z otaczającym drzewostanem	A/1020
	Sławatycze	- kościół paraf. rzymskokat. pw. Matki Bożej Różańcowej z cmentarzem przykościelnym, ogrodzeniem i otaczającym drzewostanem, w gran. cmentarza przykościelnego	A/1365
	Sławatycze	- cerkiew prawosławna parafialna pw. Opieki Matki Bożej, wraz z ogrodzeniem i terenem w jego granicach	A/1410
Sosnówka	Motwica	- cerkiew unicka ob. kościół paraf. pw. Narodzenia NMP, z wyposażeniem wnętrza, drzewostan na terenie cmentarza kośc., dzwonnica (po drugiej stronie drogi)	A/651
	Motwica	- figura przydrożna św. Jana Nepomucena	A/1649
	Motwica	- figura przydrożna MB z Dzieciątkiem	A/1650
	Pogorzelec	- cmentarz wojenny z 1915 r., wraz z otoczeniem	A/1619
	Romanów	- zespół pałacowy: pałac, grobowiec rodziny Kraszewskich, park otoczony fosami	A/49
	Rozwadówka	- d. cerkiew prawosławna, ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. św. Mikołaja, wraz z otaczającym drzewostanem	A/427
	Rozwadówka Folwark nr 7a	- kapliczka przydrożna z figurą MB Niepokalanie Poczętej	A/1648

Sosnówka	Żeszczynka	- cerkiew unicka ob. kościół paraf. pw. Podwyższenia Krzyża Świętego z wyposażeniem wnętrza i otoczeniem w gran. cmentarza kościelnego, dzwonnica	A/145
Terespol	Dobratycze Kolonia	- dzieło międzyfortowe Kolonia Dobratycze – bateria w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1380
	Dobratycze Kolonia	Drewniana cerkiew pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Pańskiego wraz z otoczeniem	A/1636
	Dobratycze Kolonia	- dzieło międzyfortowe Struga – bateria w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1381
	Dobratycze Kolonia, Lebiezdiew	- fort Lebiezdiew w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1379
	Kobylany	- cerkiew prawosławna pw. Opieki MB, wraz z cmentarzem przycerkiewnym i otaczającym drzewostanem	A/1119
	Kobylany	- wieża obserwacyjna w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej, w gran. murów zewn.	A/1386
	Kobylany	- fort Kobylany w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1385
	Kobylany (właśc. obręby: Kobylany i Koroszczyn)	- fort Koroszczyn w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1388
	Kobylany	- dzieło międzyfortowe Kobylany II – magazyn w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1387
	Kobylany	- cmentarz wojenny rosyjski z I wojny świat., wraz z drzewostanem	A/1347
	Kołpin - Ogrodniki	- grupa fortowa Żuki – zespół baterii w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1384
	Koroszczyn	- zespół dworsko-parkowy: dwór wraz z otaczającym zadrzewionym terenem, w gran. ogrodzenia, park z podjazdem i alejkami, d. oficyna – ob. dom mieszkalny, teren d. sadu	A/685
	Krzyczew	- d. cerkiew unicka, ob. kaplica rzymskokat. pw. św. Jerzego wraz z otaczającym cmentarzem	A/1406
	Krzyczew	- zespół dworski: dwór, oficyna, park	A/214
	Kuzawka	- cmentarz wojenny żołnierzy polskich z 1920 r., z drzewostanem	A/1310
	Lebiezdiew	- fort Terespol w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1376
	Lebiezdiew	- dzieło międzyfortowe Borek – magazyn w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1378

Terespol	Lebiedziew	- dzieło międzyfortowe Lebiedziew – bateria w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1377
	Łobaczew Mały	- fort Łobaczew w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej (przy drodze zw. Aleją Marzeń)	A/1382
	Małaszewicze Małe	- dzieło międzyfortowe Kobylany I w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1389
	Neple	- kościół paraf. rzymskokat. pw. Podwyższenia Krzyża Św. z wyposażeniem wnętrza i otaczającym drzewostanem	A/29
	Neple	- zespół dworsko-parkowy: kaplica dworska, skarbczyk, altana, tzw. biwak, park	A/163
	Zastawek (Lebiedziew)	- cmentarz mahometański	A/180
	Żuki (właśc. obręb: Murawiec – Żuki)	- fort Żuki z kanałem fortecznym w zespole fortów Twierdzy Brzeskiej	A/1383
Tuczna	Tuczna	- kościół paraf. pw. św. Anny, ogrodzenie, kostnica, brama główna, otaczający drzewostan, w gran. cmentarza przykościelnego	A/423
Wisznice	Horodyszcze	- zespół pałacowo-parkowy: pałac, park ze stawem	A/162
	Horodyszcze	- dwie kapliczki przydrożne (drewniana i murowana), wraz z otoczeniem	A/1660
	Polubicze (właśc. obręb: Polubicze Wiejskie)	- cerkiew unicka ob. kościół paraf. pw. św. Jana Ewangelisty, wraz z cmentarzem przykościelnym i otaczającym drzewostanem, w gran. cmentarza przykościelnego	A/1284
	Polubicze (właśc. obręb: Polubicze Dworskie)	- zespół dworsko-parkowy: dwór, zabudowania gospodarcze, komin d. gorzelni, park, stary sad, stajnia, stróżówka	A/1422
	Wisznice	- zespół kościoła paraf. pw. Przemienienia Pańskiego wraz z otaczającym drzewostanem, d. plebania	A/1332
	Wisznice	- d. cerkiew greckokat., ob. kościół rzymskokat. pw. św. Jerzego i Wniebowzięcia NMP, wraz z otaczającym drzewostanem	A/1333
	Wisznice ul. Kościelna	- cmentarz (zamknięty; unickokatolicki, późn. prawosławny), w gran. ogrodu	A/1399
Zalesie	Dobryń Duży	- kościół rzymskokat. pw. Chrystusa Króla, wraz z otaczającym drzewostanem	A/1327

Zalesie	Horbów (właśc. obręb: Kolonia Horbów)	- d. cerkiew prawosławna, ob. kościół paraf. rzymskokat. pw. Przemienienia Pańskiego, z cmentarzem przykościelnym i otaczającym drzewostanem - w gran. cmentarza przykościelnego	A/1367
	Horbów (właśc. obręb: Kolonia Horbów)	- cmentarz wojenny austriacki z I wojny świat.	A/1336
	Malowa Góra	- zespół kościoła parafialnego: kościół pw. Przemienienia Pańskiego, plebania, ogrodzenie kościoła z bramą, pozostałości cmentarza kościelnego, drzewostan przy kościele i plebanii	A/1400
	Wólka Dobryńska	- kościół paraf. rzymskokat. pw. św. Stanisława Kostki (przeniesiony do Łochowa, woj. mazowieckie)	A/1429

Tabela 2. Wykaz zabytków z terenu powiatu białskiego wpisanych do rejestru „C” zabytków archeologicznych województwa lubelskiego (stan na dzień 20 grudnia 2019 r.)

Gmina	Miejscowość	Zakres wpisu	Nr w rejestrze zabytków
Biała Podlaska	Ortel Książęcy I (dawniej w m. Dokudów)	- grodzisko wczesnośredniowieczne	C/164
Międzyrzec Podlaski	Dołhołęka	- grodzisko tzw. „Horodyszcze” lub „Okopy”, z wałem ziemnym otoczonym fosą	C/22
Wisznice	Horodyszcze i Łyniew	- grodzisko obejmujące majdan i zewnętrzny wał dookolny, zwane przez miejscową ludność Cerkwiskiem, datowane na okres wczesnośredniowieczny (XI-XOO); wały wczesnośredniowieczne zlokalizowane w obrębie ewidencyjnym 0005- Łyniew otaczające drugim pierścieniem majdan grodziska w Horodyszczu	C/23
Zalesie	Dobryń Kolonia	- grodzisko wczesnośredniowieczne wraz z osadą przygodową	C/157

Tabela 3. Wykaz zabytków ruchomych z terenu powiatu bialskiego wpisanych do rejestru „B” Województwa Lubelskiego (stan na dzień 20 grudnia 2019 r.)

Gmina	Miejscowość	Zakres wpisu	Nr w rejestrze zabytków	
m. Międzyrzec Podlaski	Międzyrzec Podlaski	13 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Opieki św. Józefa	B/131	B/318
	Międzyrzec Podlaski	47 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Mikołaja	B/130	B/319
	Międzyrzec Podlaski	14 elementów wyposażenia kościół rektoralny, rzymskokatolicki pw. św. Piotra i św. Pawła	B/132	B/320
m. Terespol	Terespol	38 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławna pw. św. Jana Teologa		B/103
Biała Podlaska	Hrud	31 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicka pw. Zwiastowania NMP		B/534
Drelów	Dołha	2 nagrobki cmentarz kościelny przy kościele pw. św. Barbary	B/50	B/155
		27 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Barbary	B/51	spalone
	Drelów	organy kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Niepokalanego Poczęcia NMP		B/516
	Szóstka	obraz kościół parafialny, rzymskokatolicki Narodzenia NMP		B/560
	Witoroż	18 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Michała Archanioła	B/52	B/455
Janów Podlaski	Janów Podlaski	207 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Świętej Trójcy		B/78

Janów Podlaski	Janów Podlaski	14 elementów wyposażenia kościół filialny, rzymskokatolicki pw. św. Jana Chrzciciela		B/79
	Janów Podlaski	8 elementów wyposażenia kaplica cmentarna, rzymskokatolicka pw. św. Rocha		B/80
	Pawłów Stary	25 elementów wyposażenia kaplica filialna, rzymskokatolicka pw. Świętej Trójcy		B/59
Kodeń	Kodeń	15 elementów wyposażenia kościół filialny, rzymskokatolicki pw. Ducha Świętego		B/75
	Kodeń	109 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Anny		B/76
	Kodeń	53 elementy wyposażenia d. cerkwi zespół kościoła rzymskokatolickiego p.w. św. Anny		B/535
	Kodeń	2 elementy wyposażenia kaplica cmentarna, rzymskokatolicka pw. św. Wawrzyńca		B/77
	Kodeń	25 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławna pw. św. Michała Archanioła		B/72
	Kodeń	nagrobek cmentarz prawosławny		B/555
	Kopytów	13 elementów wyposażenia cerkiew filialna, prawosławna pw. św. Jana Teologa		B/73
	Kostomłoty	58 elementów wyposażenia kościół parafialny, greckokatolicki pw. św. Męczennika Nikity	B/48	B/233
	Zabłocie	76 elementów wyposażenia cerkiew prawosławna pw. św. Mikołaja		B/518

Kodeń	Zabłocie	9 elementów wyposażenia kaplica na cmentarzu prawosławnym pw. Zmartwychwstania Pańskiego		B/552
Konstantynów	Bubel Stary	17 elementów wyposażenia kościół filialny pw. św. Jana Ewangelisty		B/513
	Gnojno	10 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Antoniego Padewskiego		B/509
Leśna Podlaska	Bukowice	12 elementów wyposażenia kościół filialny, rzymskokatolicki pw. Niepokalanego Poczęcia NMP		B/511
	Leśna Podlaska	39 elementów wyposażenia klasztor OO. Paulinów		B/86
	Leśna Podlaska	56 elementów wyposażenia kościół parafialny- klasztorny pw. św. Piotra i św. Pawła		B/85
	Nosów	78 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławna pw. św. Michała Archanioła		B/57
	Witulin	29 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Michała Archanioła		B/547
Łomazy	Łomazy	3 nagrobki cmentarz rzymskokatolicki		B/269
Piszczac	Kościeniewicze	19 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. NMP Królowej Polski	B/42	B/236
	Ortel Królewski	30 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. MB Różańcowej		B/74
	Piszczac	9 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Podniesienia Krzyża Świętego	B/43	B/354

Piszczac	Piszczac	rzeźba „św. Antoni” kapliczka przydrożna przy drodze Piszczac – Połoski rzeźba „św. Jana Nepomucena”, kapliczka przydrożna ul. Targowa	B/45	B/355
	Piszczac	5 nagrobków cmentarz parafialny, rzymskokatolicki	B/44	B/356
	Połoski	9 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Świętej Trójcy	B/46	B/361
Rokitno	Rokitno	28 elementów wyposażenie kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Świętej Trójcy		B/91
Sławatycze	Jableczna	38 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławna pw. św. Onufrego	B/54	B/195
	Jableczna	8 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego		B/528
	Sławatycze	57 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławnej pw. Opieki Matki Bożej		B/501
	Sławatycze	111 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Matki Bożej Różańcowej		B/514
Sosnówka	Motwica	10 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Narodzenia NMP		B/89
	Rozwadówka	32 elementy wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. św. Mikołaja		B/510

Sosnówka	Żeszczynka	36 elementów wyposażenia		B/84
		2 obrazy kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Podwyższenia Krzyża Świętego		B/84
		1 nagrobek cmentarz parafialny		B/556
Terespol	Dobratycze	7 elementów wyposażenia cerkiew prawosławna pw. Podwyższenia Krzyża Św.		B/549
	Kobylany	46 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławna pw. Opieki Matki Boskiej		B/46
	Kobylany	5 nagrobków cmentarz, rzymskokatolicki		B/537
	Krzyczew	18 elementów wyposażenia kościół filialny, rzymskokatolicki pw. św. Jerzego		B/104
	Neple	82 elementy wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Podwyższenia Krzyża Świętego		B/105
Tuczna	Międzyleś	9 elementów wyposażenia cerkiew parafialna, prawosławna pw. św. Anny		B/526
Wisznice	Horodyszcze	31 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Najświętszego Serca Jezusowego		B/557
	Polubicze	31 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Jana Ewangelisty		B/506
	Wisznice	18 nagrobków cmentarz rzymskokatolicki (zamknięty)	B/54	B/505
		15 nagrobków cmentarz rzymskokatolicki		B/505
Zalesie	Horbów	12 elementów wyposażenia kościół parafialny, rzymskokatolicki pw. Przemienienia Pańskiego	BP/B/47	B/186

5.4. Charakterystyka zasobów dziedzictwa materialnego oraz niematerialnego powiatu bialskiego

5.4.1. Założenia urbanistyczne

Na terenie powiatu bialskiego zachowały się dwa układy urbanistyczne, które są wpisane do rejestru zabytków, a są to układ Międzyrzecza Podlaskiego (zał. po 1434 r.) oraz Janowa Podlaskiego (zał. 1465). Jednak nie można zapomnieć, że prawa miejskie miały również takie miejscowości jak: Rossosz (k. XV w.), Kodeń (1511), Wisznice (ok. poł. XVI w.), Piszczac (ok. 1530), Łomazy (1568), Terespol (1697, obecnie również miasto), Leśna Podlaska (1697, powt. 1723), Konstantynów (1748) czy Pratulin (1732), Dokudów (dawniej Lewkowo 1504), Sławatycze (1515).

Charakterystyczne dla tego terenu była sieć osadnicza, która przejawiała się dużym nasyceniem niewielkich miasteczek, co miało swoje źródło w gospodarce folwarczej, a lokacje przynosiły ich właścicielom zyski.

Niestety w niektórych przypadkach częściowo lub całkowicie zanikł rozwinięty układ miasta, a w niektórych nawet brak takich cech. Jest to zatem niezwykle ważne, żeby pielęgnować historię, jeśli nawet nie zachowały się materialne jej przejawy. Ma to miejsce chociażby poprzez upamiętnianie rocznic nadania praw miejskich.

5.4.2. Zabytki sakralne

Wśród zabytkowych obiektów dominuje architektura sakralna. Są to kościoły rzymskokatolickie, cerkwie greckokatolickie oraz prawosławne, a także figury przydrożne czy kapliczki, klasztory. Ich różnorodność, ale też przenikanie, świadczą o wyznaniowych zawiłościach tego terenu. Ścisła zależność z zamieszkującą te tereny ludnością i ich charakter umacniania wiary ukształtowały na przestrzeni wieków ich eklektyzm. Liczne rozbudowy, przebudowy, odbudowy na przestrzeni wieków, sytuacja wyznaniowa, a co za tym idzie konieczność zmian wystroju oraz zmiany demograficzne są świadectwem wielokulturowości oraz historycznych uwarunkowań.

Jednym z najstarszych zabytków jest dawna cerkiew zamkowa św. Ducha w Kodniu (ok. 1530) – najstarsza świątynia na terenie powiatu bialskiego, wybudowana w stylu gotyckim, wzbogacona renesansowym detalem architektonicznym, zaś jednym z najwybitniejszych przykładów fazy architektury „typu lubelskiego”, zwanego również „lubelskim renesansem” jest kościół św. Anny również w Kodniu. Kościół został wzniesiony w latach 1629–1635 w miejscu wcześniejszego, drewnianego kościoła z 1599. Warto również wymienić farę w Międzyrzeczu Podlaskim z XVI w., która jednak została przebudowana w XVIII w. Późnobarokowe świątynie to te w Janowie Podlaskim (1714 - 35) czy w Leśnej Podlaskiej (1731 - 1752).

Na uwagę zasługuje klasycystyczna cerkiew w Terespolu wzniesiona w końcu XVIII w. jako świątynia unicka. Cechy klasycystyczne widoczne są w cerkwiach prawosławnych w Jabłecznej (1838–40) oraz Nosowie (1870), gdzie po carskich zastrzeżeniach powojennych (od ok. 1875 r.) wprowadzono całkowicie odmienny typ cerkwi bizantyjsko-rosyjskiej - w Jabłecznej 2 kaplice (1908) i Horbowie - typu urzędowego (1905).

Wśród cerkwi prawosławnych warto wymienić także te w Sławatyczach (1910–1912) oraz w Kobylanach (1889 – 90), które w ostatnich latach poddano kompleksowym remontom i zabiegom konserwatorskim.

Znaczącą grupę tworzą kościoły neogotyckie z końca XIX w. i z pierwszej dekady XX w. (po ukazie tolerancyjnym z 1905 r.). Należą do nich chociażby kaplice grobowe w Neplach (1829), kościoły w: Konstantynowie (1905-1909), Małowej Górze (1906-1909, pierwotny kościół datuje się na 1464 r.), Wisznicach (1913-1955, pierwotny kościół datuje się na 1630 r.) i Łomazach (1906-1911, pierwotny kościół datuje się na 1451 r.). Wznoszone wówczas kościoły były duże: trójnawowe, bazylikowe lub hałowe, z jedną lub dwiema wieżami.

Wśród zabytków należy wyróżnić architekturę drewnianą, charakterystyczną dla tego terenu, łączoną z budownictwem ludowym. Wymienić należy chociażby kościoły i cerkwie w Kostomłotach (pocz. XVIII w.), Witulinie (1573), Ortelu Królewskim (1706 r.) i Książęcym (1882 r.), Kościeniewiczach (1673 r. lub 1682 r.), Witorożu (XVII w.), Jabłecznej (1894 r.) czy Krzyczewie (1683 r.)¹. Drewno jako budulec było najtańszym i najbardziej dostępnym materiałem i budowano z niego również dwory, domy, budynki gospodarcze. Niestety jest to budulec łatwopalny, dlatego też do naszych czasów przetrwały zabytki, które liczą do 400 lat, lecz i tak nie w stanie niezmienionym.

Dzięki aktywnemu pozyskiwaniu środków unijnych czy środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ostatnich latach realizowano wiele prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach o charakterze sakralnym. W aplikowaniu o środki zewnętrzne widać dużą dynamikę zarówno po stronie parafii katolickich diecezji siedleckiej oraz drohiczyńskiej, jak również parafii prawosławnych diecezji lubelsko-chełmskiej.

5.4.3. Architektura rezydencjonalna

Na terenie powiatu bialskiego przeważają niewielkie dwory szlacheckie, a stosunkowo nieliczną grupę stanowią magnackie założenia pałacowe.

Cenne zasoby stanowią zespoły dworskie i pałacowe. Reprezentacyjny charakter ma klasycystyczna, wzbogacona portykiem kolumnowym fasada pałacu w Cieleśnicy. Wśród okalających go drzew parkowych, nad stawami, ustawiono niewielką oranżerię.

Rozległy park otacza także neogotycki pałac w Konstantynowie. Na terenie Przedsiębiorstwa Handlowego w Konstantynowie nadal działa gorzelnia, otoczona dawnymi budynkami folwarcznymi. Interesujący architektonicznie dwór, wzniesiony według projektu Henryka Marconiego w nawiązaniu do epoki włoskiego renesansu znajduje się w Koroszczynie. W Kodniu warto obejrzeć pozostałości zespołu zamkowego wybudowanego na początku XVI w. Na ruinach zamku wznosi się dziś współczesny ołtarz polowy, drugi z lat 30-tych XX w. znajduje się na starym arsenale. Widoczne są ślady fos i wałów. Z drugiej strony osady rozciąga się barokowe założenie pałacowo – parkowe, zwane „Placencją”, z którego najlepiej zachował się park. W Janowie Podlaskim z dawnego zamku biskupiego pozostały dwie oficyny z pierwszej połowy XVIII w., otoczone parkiem,

¹ J. Maraśkiewicz, *Drewniana Architektura Sakralna Południowego Podlasia*, Biała Podlaska 2019.

w którym znajduje się tzw. „Grota Naruszewicza” związana z postacią znanego biskupa i myśliciela.

Wśród cennych zabytków powiatu bialskiego warto jeszcze wymienić dwory w Ludwinowie, Nosowie, Krzyczewie, Romanowie i Roskoszy oraz pałace w Grabanowie, Horodyszczu, Kozuli, Międzyrzeczu Podlaskim.

Zasób zabytków architektury rezydencjonalnej jest zróżnicowany pod względem stanu zachowania, co dotyczy się również okalających je parków. Wynika to ze sposobu ich użytkowania. Część dworów i pałaców zaadaptowana została na cele społeczne, co zwykle pociągało za sobą przebudowy, skutkujące najczęściej zniszczeniem dawnego wystroju i wyposażenia. Są także pozytywne przykłady dbałości właścicieli o zabytki poprzez prowadzone prace remontowo-konserwatorskie zgodnie z zasadami konserwacji zabytków (Roskosz czy Cieleśnica).

5.4.4. Architektura obronna

Powiat bialski może się poszczycić wyjątkową architekturą obronną. Na terenie miasta i gminy Terespol znajdują się zabytki związane z fortyfikacją Twierdzy Brzeskiej, pochodzące z lat 1832 – 1915. Na terenie gminy Terespol przetrwały umocnienia z kilku faz rozbudowy - dobrze zachowany system fortów, dzieł międzyfortowych (baterii artyleryjskich, magazynów, prochowni, punktów obserwacyjnych, wałów i kanałów) oraz system dróg bojowych, wiadukty, zespoły zieleni maskującej. Zewnętrzny pierścień umocnień tworzą ziemno-murowane forty w Terespolu, Koroszczynie, Kobylanach, Lebedziewie i Łobaczewie, które uzupełniają forty znajdujące się obecnie na terenie Białorusi. Część polska obejmuje ok. 50 elementów zespołu.

Dzięki działaniom samorządów (w 2018 r. gmina Terespol przeprowadziła rewitalizację obiektu „Dzieło Międzyfortowe Kobylany I”), instytucji kultury oraz społeczników (choćby Koło Miłośników Historii i Fortyfikacji w Terespolu) miejsca te można zwiedzić, poznając historię Twierdzy Brzeskiej.

Warto wymienić również starsze elementy związane z zabytkami mającymi niegdyś funkcję obronną, chociażby ”Okopy” z Dołhołęki, które jako pierwotne grodzisko było wtórnie wykorzystane na obozy wojsk szwedzkich w okresie „Potopu”, a także tzw. „zamek” w Kodniu (pozostałości z XVI – XVII w.). W przypadku tego ostatniego obecnie można oglądać zrekonstruowaną część piwnic i przyziemia, nadbudowaną na oryginalnych fundamentach, gdyż ostatecznie ta późnogotycka budowla warowna typu nizinnego otoczona ziemnym obwałowaniem została rozebrana w dwudziestoleciu międzywojennym.

5.4.5. Cmentarze

Zabytkowe cmentarze na terenie powiatu bialskiego to odzwierciedlenie z jednej strony wielokulturowości tego terenu, z drugiej skomplikowanej sytuacji historycznej. Ochrona wpisem do rejestru zabytków obejmuje nie tylko same nekropolie, ale także kaplice cmentarne, pomniki, zadrzewienia i ogrodzenia, a nawet nagrobki.

Na terenie powiatu znajdują się zabytkowe cmentarze wyznaniowe: rzymskokatolickie, greckokatolickie, prawosławne, żydowskie czy mahometańskie.

Najliczniejsze są wyznania greckokatolickiego i rzymskokatolickiego, a także prawosławnego. Często są one zlokalizowane w okolicy kościoła lub cerkwi, ponieważ dopiero od końca XVIII w. na podstawie ustaw władz rosyjskich wprowadzających nakazy likwidacji cmentarzy przykościelnych zaczęto lokować je poza obrębem zabudowy, tak by nie dopuścić do wybuchu epidemii.

Jeden z najciekawszych obiektów stanowi mizar tatarski w Studziance, należący do nielicznych takich obiektów w Polsce, założony pod koniec XVII w. i czynny aż do 1939 r. Jest on ściśle powiązany z osiedleniem się na terenie ekonomii brzeskiej Tatarów za czasów Jana III Sobieskiego. Sam cmentarz zawiera 160 nagrobków z piaskowca i pochowani są na nim przedstawiciele zasłużonych rodów tatarskich.

Ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz.U. z 2019 poz.1473, z późn. zm.) określa zadania związane z utrzymaniem i zarządzaniem cmentarza. W przypadku cmentarzy wyznaniowych zadanie to należy do związków wyznaniowych. Stąd też stan zachowania cmentarzy jest zróżnicowany, od tych wymagający tylko zabiegów konserwatorskich po te, którym grozi całkowite unieczynnienie. Podejmowane są oczywiście spontaniczne inicjatywy samorządów, organizacji pozarządowych czy społeczników, ale nie rozwiązują one zaistniałego problemu opieki nad tymi zabytkami.

Drugą kategorią wśród zabytków są cmentarze oraz mogiły czy kwatery wojenne. Zlokalizowane są one na obszarach, na których toczono były działania frontowe. Na terenie powiatu bialskiego ochroną wpisem do rejestru zabytków objęte są cmentarze z I wojny światowej niemiecko-austriackie, rosyjskie, austriackie, niemieckie czy żołnierzy polskich z 1920 r., najstarszym zaś jest cmentarz powstańców z 1831 r. znajdujący się na terenie Mań.

Jak określa art. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t.j. Dz.U. z 2018 poz. 2337 ze zm.) groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą. Powyższa ustawa określa także poszczególne obowiązki odnoszące się do określonych podmiotów. I tak: groby i cmentarze wojenne pozostają pod opieką Państwa. Zwierzchni nadzór nad nimi polegający na sprawdzaniu i kontrolowaniu działań podległych jednostek pod względem legalności i podejmowania w tym zakresie decyzji administracyjnych sprawuje minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z zachowaniem uprawnień przysługujących Kościołom i innym związkom wyznaniowym oraz wójtom (burmistrzom, prezydentom miast) na podstawie ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (t.j. Dz. U. z 2019 poz. 1473 ze zm.) oraz uprawnień przysługujących Prezesowi Instytutu Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (t.j. Dz. U. z 2019 poz. 1882 ze zm.). Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może powierzyć fundacjom, stowarzyszeniom i instytucjom społecznym, za ich zgodą, obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych. Bezpośredni nadzór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym. Natomiast zatwierdzanie planów cmentarzy wojennych oraz sprawy dotyczące ogólnego zarządu cmentarzy wojennych, a w szczególności sprawy związane z ewidencją, remontem

i utrzymaniem grobów i cmentarzy wojennych oraz sprawy związane z uregulowaniem własności gruntów, zajętych pod cmentarze wojenne, należą do zakresu działania wojewody.

5.4.6. Zabytki archeologiczne

Jak wskazuje ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem. Ustawa wyróżnia również w ramach zabytków archeologicznych następujące ich typy: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

W przypadku powiatu bialskiego „najstarsze ślady osadnictwa pochodzą z okresu neolitu i grupują się nad Krzną oraz wzdłuż Bugu (Kostomłoty, Neple). Pozostałości wczesnośredniowiecznych osad odkryto m.in. w Krzyczewie, Lebieziewie, Drelowie - Horodku, a trzynastowieczny latopis wspomina o 13 wsiach leżących w okolicach Międzyrzecza”².

Na terenie powiatu bialskiego wpisem do rejestru zabytków objęto 4 zabytki archeologiczne, którymi są grodziska wczesnośredniowieczne, datowane na okres od IX do XII w.

5.4.7. Parki kulturowe

Jedną z form ochrony zabytków jest park kulturowy. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami umożliwiła utworzenie parku kulturowego radzie gminy po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Celem tego działania jest ochrona krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

Na terenie powiatu bialskiego dotychczas nie powstał żaden park kulturowy, chociaż w obowiązującym Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (2015 r.) zgodnie z opracowaniem Delimitacja Parków Kulturowych do PZPW (ROBiDZ, 2006 r.) wskazuje się 9 obszarów o potencjale do utworzenia parków kulturowych. Są to: Bialskopodlaski Park Kulturowy (m. i gm. Biała Podlaska); Horodyski Park Kulturowy (gm. Wisznice); Kodeński Park Kulturowy (gm. Kodeń); Międzyrzecki Park Kulturowy (m. Międzyrzec Podlaski); Park Kulturowy Jabłeczna (gm. Sławatycze); Park Kulturowy Leśna Podlaska (gm. Leśna Podlaska); Park Kulturowy Umocnień Twierdzy Brzeskiej (gm. Terespol, gm. Zalesie); Podlaski Park Kulturowy (gm. Janów Podlaski); Studziański Park Kulturowy (gm. Łomazy, gm. Piszczac, gm. Biała Podlaska).

² M. Kałamajska-Saeed (red.) *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Województwo lubelskie*, Warszawa 2006.

5.5. Zabytki o szczególnym znaczeniu dla samorządu powiatu bialskiego

Wśród zabytków należy wyodrębnić grupę tych, których samorząd powiatu bialskiego jest właścicielem lub posiadaczem, a także zabytki będące w posiadaniu jednostek organizacyjnych powiatu. Są nimi:

- a) zabytkowy zespół w Romanowie, w którym mieści się Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego;
- b) zespół dworsko-parkowy w Kozuli, w którym mieści się obecnie dom pomocy społecznej;
- c) murowany gmach seminarium z połowy XVIII w Janowie Podlaskim – siedziba Zespołu Szkół im. Adama Naruszewicza.

5.5.1. Zabytkowy zespół w Romanowie - Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego

Muzeum stanowi najważniejszą formę organizacyjną ochrony zabytków ruchomych. Do głównych zadań muzeów należy gromadzenie, przechowywanie, zabezpieczanie i konserwacja dóbr kultury, urządzanie wystaw, udostępnianie zbiorów do celów naukowych i edukacyjnych, katalogowanie i naukowe opracowywanie muzealiów, a także prowadzenie działalności edukacyjnej i wydawniczej oraz prac badawczych i naukowych.

Zabytkowy zespół w Romanowie, w którym mieści się muzeum, jest wpisany do rejestru zabytków pod numerem A/49.

Podstawowym źródłem wiedzy o założeniu dworsko-parkowym w Romanowie jest dokumentacja historyczno-konserwatorska Piotra Mrasa³ oraz opracowanie Anny Czobodzińskiej-Przybysławskiej⁴. Początki dóbr romanowskich sięgają czasów Romana Sanguszki. To od jego imienia pochodzi prawdopodobnie nazwa miejscowości. Najstarsze teksty źródłowe pochodzą z XVII wieku. Wówczas dobra romanowskie należały do klucza wisznickiego Sapiechów, którzy tutaj zamierzali wybudować jedną ze swoich rezydencji. Plany te nie zostały zrealizowane. Powstał jedynie drewniany dwór myśliwski na murowanych fundamentach wraz z otaczającym go obszernym prostokątnym ogrodem w stylu włoskim oraz oficyna. Na początku XIX wieku Romanów zakupił Błażej Małski, były chorąży w korpusie husarii nadwornej króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. Na starych fundamentach, w miejscu drewnianego dworu, powstaje nowy, murowany, kryty gontem, położony na niewielkim wzniesieniu, usytuowany według francuskiej zasady *entre cour et jardin* (między dziedzińcem a ogrodem). Całe założenie obwiedzione jest fosą i nosi znamiona stylu barokowego. W drugiej połowie XIX wieku dwór staje się bardziej okazały dzięki Kajetanowi Kraszewskiemu, najmłodszemu bratu pisarza, który odbudowuje go po pożarze z 1858 r. W miejsce strawionego ogniem dachu, w części środkowej dworu dobudowuje Kajetan piętro, zagospodarowuje poddasze, a ganek frontowy zastępuje portykiem z czterema doryckimi kolumnami. Od strony parku powstaje półkolista, kolumnowy taras oraz balkon. Nadbudowana część środkowa mieści przyrządy

³ P. Mras, *Romanów /województwo białkopodlaskie/, Zespół dworsko-ogrodowy*, dokumentacja historyczno-konserwatorska wykonana na zlecenie BBiDZ w Białej Podlaskiej, Lublin 1985 (maszynopis w zbiorach Muzeum JIK w Romanowie).

⁴ A. Czobodzińska-Przybysławska, *Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie*, Romanów 2012.

obserwatorium astronomicznego oraz bibliotekę i kolekcję portretów. Do obserwacji astronomicznych wykorzystuje Kajetan również dwa balkony oraz specjalny ganek na kalenicy dachu, pomiędzy kominami, z szerszym podestem w środku. Dach pokryty jest gontem. Powstaje szereg innych budowli: kuchnia, szalety zewnętrzne, brama wjazdowa i ananasarnia. Odnowiona i odrestaurowana zostaje oficyna oraz oranżeria z 1830 roku.

W 1915 r. wybucha następny pożar, który na szczęście nie wyrządza zbyt wielu szkód. Podczas remontu ostatni właściciele – Paulina, wnuczka Kajetana, wraz mężem Janem Rościszewskim, likwidują rampę przy podjeździe, zastępując ją szerokimi schodami. W 1938 roku państwo Rościszewscy wystawiają dwór na sprzedaż i opuszczają Romanów. Istniała również koncepcja przekazania dworu społeczeństwu. Dwór ulega znacznemu zniszczeniu podpalony przez radziecką partyzantkę w 1943 r. Pozostają sutereny, część ścian oraz frontowy portyk z balkonem i schodami. Upaństwowione w 1946 r. ruiny dworu przetrwały do 1958 r., kiedy to Wojewódzka Rada Narodowa w Lublinie podejmuje decyzję o odbudowie dworu i utworzeniu w Romanowie Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego. Prace zakończono w 1962 roku. Uroczyste otwarcie Muzeum następuje 28 lipca tegoż roku, w 150. rocznicę urodzin pisarza.

W latach 1987-91 odtworzono podjazd z rampą frontową, taras i balkon. W ramach projektu realizowanego w Programie Operacyjnym Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 pod nazwą „Restauracja zespołu dworsko-parkowego w Romanowie będącego siedzibą Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego” przeprowadzono prace, które przywracają właściwy kształt dachu i poszycie z gontu oraz likwidują dwie lukarny na poddaszu od frontu i nadmiar kominów. Na kalenicy dworu, między kominami pojawia się platforma – nawiązująca do tej istniejącej tu za czasów Kajetana Kraszewskiego. Dwór odzyskuje więc swój niepowtarzalny kształt i charakter z II połowy XIX wieku. Obiekt jest dziś przykładem wiejskiej rezydencji zamożnej rodziny ziemiańskiej.

Oprócz budynku dworskiego i ogrodu, zachowała się jeszcze klasycystyczna kaplica – rotunda z początku XIX wieku, usytuowana poza kanałem w północnej części ogrodu oraz brama frontowa wjazdowa wzniesiona „w stylu romantycznym”. Kaplica pod wezwaniem św. Anny została ufundowana przez Konstancję z Morochowskich Nowomiejską, prababkę pisarza, według projektu Jakuba Kubickiego. Miała służyć jako miejsce pochówku członków rodu, jednak te plany nie zostały zrealizowane, a groby znajdują się na zabytkowym cmentarzu w Wisznicach. Kaplica posiada jedynie epitafia rodzinne.

Organizowane przez Muzeum wystawy czasowe, działalność kulturalna i edukacyjna stanowią sposób na poznanie i zachowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu bialskiego.

Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego, pielęgnując tradycje tętniącego życiem kulturalnym dworu Malskich i Kraszewskich, prowadzi szeroką działalność naukową, wydawniczą, kulturalną i edukacyjną. Na uwagę zasługują wystawy czasowe, będące uzupełnieniem i urozmaicheniem ekspozycji stałej. Są wśród nich takie, które poszerzają wiedzę o życiu i twórczości pisarza, inne zaś wzbogacają wiedzę o epoce bądź postaciach ważnych, a współczesnych Kraszewskiemu. Muzeum sięga również po tematy istotne dla naszego regionu i powiatu. Wystawy oparte są na zbiorach własnych jak również innych placówek muzealnych i kolekcjach prywatnych. Sesje naukowe organizowane są we współpracy z ośrodkami naukowymi. Wydawnictwa naukowe oraz katalogi wystaw

czasowych dopełniają wiedzę o pisarzu i jego epoce. Odbywają się imprezy cykliczne „Noc muzeów”, „Noc świętojańska u Kraszewskich” czy „Europejskie Dni Dziedzictwa”. Te ostatnie są często nie tylko przyczynkiem do szerszego zaprezentowania dorobku Kraszewskiego, ale również niematerialnego dziedzictwa naszego powiatu. Za przykład niech posłuży wyróżniona wystawa przygotowana z okazji EDD 2019 pn. „Wielobarwny splot – żywy element kultury ludowej”. Zaprezentowała ona wybrane stroje regionalne pochodzące z terenów trzech zaborów, a towarzyszył jej cykl malarski Stroje ludowe artysty malarza Marka Leszczyńskiego oraz współczesne inspiracje motywami ludowymi w kolekcjach odzieżowych firmy Bialcon. Cykl wykładów „Tradycje dworów szlacheckich - Romanów Kraszewskich, ich sąsiadów i gości” jest organizowany od 2017 r. i ma wierną grupę odbiorców. Zainicjowany został podczas otwarcia Izby Pamięci Dworu Antopolskiego, daru Pani Alicji Rudniewskiej, który dziś uzupełnia ofertę muzeum.

Propozycje kulturalne poszerzają koncerty muzyki klasycznej (muzeum dysponuje dziewiętnastowiecznym fortepianem firmy Ibach) czy spektakle prezentujące niematerialne dziedzictwo powiatu, jak choćby sztuka „Matka Boska od Unitów” Ewy Strok w reżyserii Bożeny i Jacka Dragunów, a w wykonaniu uczniów oraz absolwentów Szkoły Podstawowej im. Unitów Drelowskich w Drelowie.

Edukacja opiera się przede wszystkim na lekcjach muzealnych adresowanych do dzieci i młodzieży. Dla najmłodszych jest to dostosowane do ich poziomu zwiedzanie ekspozycji stałej, jak również lekcje „Chłopiec z Romanowa” czy „W ogrodzie u Pana Kajetana”. Uczestnicy mogą poznać nie tylko najpłodniejszego pisarza literatury polskiej, ale również rozwijają wiedzę artystyczną i przyrodniczą. Starsi poznają „Józefa Ignacego Kraszewskiego jako nauczyciela historii”, odkrywają dzieje Romanowa i dworu podczas lekcji „Od Sanguszkii do Kraszewskiego i Rościszewskiego” oraz „Historię pisma i książki”.

5.5.2. Założenie Dworsko-Parkowe w Kozuli

Obecnie Założenie Dworsko-Parkowe w Kozuli⁵ obejmuje dwór, pozostałości parku krajobrazowego oraz fragment olsu nadrzecznego wpisane do rejestru zabytków pod numerem A/1430.

Zachowało się niewiele dokumentów historycznych dotyczących Kozuli. Nieznane są również dawne plany założenia dworsko-parkowego. Za jedno ze źródeł wiedzy o początkach Kozuli może służyć „Mapa Folwarku Roskoszowego” sporządzona w 1781 r. przez Leonarda Targowskiego⁶. Pierwotna nazwa Kozula odnosiła się tylko do młyna położonego nad rzeką Rytą, obecnie noszącą nazwę Klukówka. Młyn stanowił część folwarku grabanowskiego będącego własnością magnackiego rodu Radziwiłłów. Pierwszą wzmiankę o nim znajdujemy w inwentarzu folwarku Grabanów w 1781 r. Już wtedy był zniszczony, mniemać więc możemy, że powstał dużo wcześniej. Kolejnymi właścicielami folwarku grabanowskiego byli Niewiadomscy, od 1781 do 1818 r. W tym okresie przebudowano i zmieniono jego założenia, nadając mu reprezentacyjny charakter. Młyn nie był w tym czasie

⁵ Informacje opracowane na podstawie *Kroniki Domu Pomocy Społecznej w Kozuli*.

⁶ *Mapa Folwarku Roskoszowego* znajduje się w *Atlasie map Hrabstwa Białskiego z folwarkami i wsiami do niego należącymi dóbr Jaśnie Oświeconego Księcia Hieronima Radziwiłła podkomorzego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, sporządzonych w 1781 r. przez Leonarda Targowskiego.

remontowany. W XIX wieku właścicielami majątku są kolejno Popławscy, w pierwszej połowie oraz Szulcowie w drugiej połowie wieku. Pod koniec tegoż wieku osada młyńska awansuje do roli rezydencji. Folwark Kozula wnosi bowiem w wianie do małżeństwa z Edwardem Półczowskim córka Szulców. Półczowski powiększył posag żony, włączając do niego Julków, stanowiący część dóbr grabanowskich. W tym okresie, około 1880 r. został wzniesiony, prawdopodobnie na fundamentach starej karczmy, istniejący do dziś dwór w stylu neorenesansu francuskiego. Dwór otoczono kompleksem parkowym. Młyn w tym okresie już nie istnieje. Ogrody użytkowe obsadzono szpalerem drzew, z których fragmenty zachowały się do dzisiaj. Do założenia parkowego wykorzystano część lasów łęgowych i olsowych. Z tego okresu pochodzi również zachowana do naszych czasów figurka Matki Boskiej, ustawiona na północny zachód od dworu. W okresie I wojny światowej założenie dworsko-parkowe nie uległo zniszczeniu. Wpłynęło zapewne na to jego położenie.

Tuż przed II wojną majątek zakupił Kazimierz Tołłoczko. Po wojnie, która nie przyniosła zniszczeń, ziemie rozparcelowano, a dwór wraz z niewielkimi gruntami przeszedł pod administrację Państwowego Zarządu Nieruchomości Ziemskich w Lublinie. Wyremontowany i uzupełniony o wschodnie skrzydło, został przeznaczony na potrzeby pomocy społecznej. Założenie zostało ogrodzone, wyasfaltowano drogę do niego prowadzącą i zasadzono żywopłot. Park, zaniedbywany przez lata, niestety utracił swój charakter. Posadzono w nim krzewy ozdobne oraz wybudowano budynki gospodarcze, a w sadzie pojawiła się szklarnia i kotłownia. W 1947 r. powstał Zakład Opieki Społecznej. Obecnie funkcjonuje tu dom pomocy społecznej.

5.5.3. Murowany gmach seminarium z połowy XVIII w Janowie Podlaskim

Historia gmachu seminarium w Janowie Podlaskim jest nierozłącznie związana z biskupstwem łuckim⁷. Szósty biskup łucki, Jan Łosowicz postanawia przenieść siedzibę diecezji do Janowa Podlaskiego, ówczesnie noszącego nazwę Porchów. Na decyzję tę wpłynęły ciągle konflikty polsko-litewskie, najazdy tatarskie oraz pożar. W 1465 r. biskup Łosowski podnosi Porchów do rangi miasta oraz nadaje mu nową nazwę – Janów, od swego imienia. Seminarium duchowne zostało erygowane przez biskupa Stanisława Wytwickiego 27 czerwca 1865 r. ze względu na odczuwalny brak kapłanów na Podlasiu. Seminarium kierowali księża Komuniści. Z braku odpowiedniego gmachu na alumnat, biskup oddaje na ten cel część zamku oraz łoży na jego utrzymanie. W 1745 r. biskup Kobielski buduje dla seminarium gmach murowany z prawej strony kolegiaty św. Trójcy, „zbudowany w dwóch złamach, jakby w podkowę, zwróconą do boku świątyni, oddzieloną od niej wewnętrznym małym dziedzińcem”⁸. Gmach seminarium stanowi więc nierozłączną część kolegiaty, prawie się z nią łącząc, rozdzielony tylko bramą i furtą. Alumni i regens mieszkają w pokojach na piętrze, na dole zaś profesorowie. Seminarium posiada bibliotekę i salę wykładową teologiczną, zwaną „muzeum” na piętrze, zaś na parterze mieści się druga sala wykładowa, nazywana „filozofią”, refektarz oraz kuchnia seminaryjna. Po lewej stronie świątyni biskup Kobielski buduje Collegium emeritorum, przeznaczone na schronienie

⁷ J. Pruszkowski, *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897., B. Górny, *Monografia Powiatu Bialskiego Województwa Lubelskiego*, Biała Podlaska 1939.

⁸ J. Pruszkowski, op. cit., s. 78.

dla księży emerytów. Kościół o trzech nawach, umieszczony centralnie oraz gmachy seminarium i collegium, położone po obu stronach, sprawiają wrażenie jednego gmachu. Całość dopełnia dzwonnica kościelna wzniesiona poza murami seminarium. Jest ona kwadratową wieżą, dorównującą wysokością wieżom kościelnym. Rok 1751 to istotna data w historii seminarium. Biskup Kobielski powierza bowiem 27 maja proboszczowi bialskiemu Ludwikowi de Riancour reformę seminarium. Miała ona na celu polepszenie sytuacji materialnej seminarium. Kolejną ważną datą w dziejach Janowa jest 1818 r., kiedy staje się on główną siedzibą Diecezji Podlaskiej czyli Janowskiej, zaś janowska kolegiata awansuje do rangi katedry i przechodzi szereg remontów i inwestycji. Ich inicjatorem jest biskup Benjamin Szymański.

Powstanie styczniowe odcisnęło swoje piętno na diecezji, bo w jego konsekwencji, w roku 1867, car Aleksander II dokonuje aktu kasaty Diecezji Podlaskiej. Jej losy podzieliło podlaskie seminarium duchowne, alumni z Janowa zostali przeniesieni do Lublina, a dotychczasowe budynki seminaryjne zajęła cywilna administracja rosyjska – władze powiatu konstantynowskiego, utworzonego z północnej części powiatu bialskiego.

24 września 1918 r. papież Benedykt XV wydał bullę „*Commissum humilitati nostrae*”, która na nowo utworzyła diecezję podlaską czyli janowską. Pierwszym biskupem został ks. Prałat Henryk Przeździecki. W 1927 roku gmach seminarium został poważnie zniszczony w wyniku pożaru. Trwający 2 lata remont przyniósł jego rozbudowę, gmach zyskał dodatkową kondygnację, a seminarium imię Benedykta XV. W 1928 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyznaje seminarium status uczelni wyższej. Taki stan rzeczy utrzymuje się do września 1939 r., kiedy to budynek seminarium zajmują wojska niemieckie. Podczas wojny gmach zostaje poważnie zniszczony. W 1945 r. grupa mieszkańców Janowa Podlaskiego występuje z inicjatywą do Lubelskiego Kuratorium Okręgu Szkolnego o utworzenie Prywatnego Koedukacyjnego Gimnazjum Ogólnokształcącego. Pozytywna decyzja Rady Narodowej umożliwia rozpoczęcie działalności szkoły. Początkowo jest to gimnazjum, a później również liceum. Kolejne lata przynoszą rozwój szkoły: powstaje Publiczna Szkoła Doksztalcząca Zawodowa oraz Średnia Krawiecka Szkoła Zawodowa, a następnie Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa, w ramach której działają sektory metalowy, krawiecki, ogólny a rok później kuźnia. W 1958 roku szkoła przejmuje budynki poseminaryjne, dokonuje remontu i dostosowuje je do potrzeb edukacyjnych. W gmachu mieści się internat, warsztaty szkolne, nowe sale lekcyjne i mieszkania dla nauczycieli. Od 1 września 1978 r. w Janowie Podlaskim funkcjonuje Zespół Szkół z połączenia Liceum Ogólnokształcącego i Zasadniczej Szkoły Zawodowej, a rok później w skład zespołu wchodzi też Technikum Mechanizacji Rolnictwa. Obecnie szkoła funkcjonuje pod nazwą Zespół Szkół im. Adama Naruszewicza.

6. DZIAŁANIA POWIATU BIALSKIEGO W ZAKRESIE OPIEKI, OCHRONY I PROMOCJI DZIEDZICTWA MATERIALNEGO I NIEMATERIALNEGO

Ważną częścią dziedzictwa, obok tego materialnego, jest także niematerialne dziedzictwo kulturowe. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. przyjęta przez

Konferencję Generalną ONZ w Paryżu w dniu 17 października 2003 r. oraz ratyfikowana przez Polskę 16 sierpnia 2011 r. (Dz. U. Nr 172, poz. 1018) definiuje czym to niematerialne dziedzictwo kulturowe jest wskazując, iż pojęcie to oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności - jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności. Przejawia się ono to w takich dziedzinach, jak: tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego; sztuki widowiskowe; zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne; wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata; umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym.

Ochrona oznaczająca środki mające na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności poprzez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa leży po stronie państw, które ratyfikowały ten dokument, ale wyodrębnia wspólnoty, grupy oraz właściwe organizacje pozarządowe, które w mają w tym służyć pomocą.

Działalność w tym zakresie, na ile jest to możliwe i w granicach kompetencji powiatu bialskiego, jest prowadzona przez Starostwo Powiatowe w Białej Podlaskiej. Starostwo Powiatowe pełni bowiem funkcję mecenatu nad kulturą. Realizowane jest to dzięki ścisłej współpracy z samorządami, miejskimi i gminnymi ośrodkami kultury, bibliotekami publicznymi, jak również organizacjami pozarządowymi działającymi w tej sferze życia publicznego z terenu powiatu bialskiego.

Promocja tych działań odbywa się przez realizację następujących konkursów i przedsięwzięć powiatowych: Bialskie Talenty (od 2000 r.), doroczne nagrody za osiągnięcia w dziedzinie twórczości artystycznej, upowszechniania i ochrony dóbr kultury (od 2009 r.), konkursu „Samorząd gminny przyjazny kulturze” (od 2014 r.), konkurs o tematyce regionalnej z cyklu „Ocalić od zapomnienia” (organizowany już 15 razy przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Białej Podlaskiej pod patronatem Starosty Bialskiego).

Wspólnie organizowane są imprezy kulturalne o randze przynajmniej powiatowej, które posiadają wsparcie m.in. finansowe powiatu bialskiego. Wymienić należy cykliczne imprezy, takie jak:

- Międzynarodowy Festiwal Kolęd Wschodniosłowiańskich w Terespolu,
- Prezentacje „Za kolędę dziękujemy” w Konstantynowie,
- Powiatowy Konkurs Kolęd i Pastorałek „Śpiewajmy Dziecinie” w Łomazach,
- Ogólnopolski Przegląd Zespołów Rockowych „ROCKwMOK” w Międzyrzecu Podlaskim,
- Wojewódzki Mały Konkurs Recytatorski – eliminacje powiatowe w Międzyrzecu Podlaskim,

- Powiatowy Przegląd Tradycji Wielkanocnych w Sosnówce,
- Przygraniczny Konkurs Tkacki „Tradycja a współczesność - tkactwo ludowe w Dolinie Bugu i Krzny” w Hrudzie,
- Powiatowy Przegląd Teatrów Obrzędowych w Drelowie,
- Podlaski Festiwal Pieśni Maryjnej w Leśnej Podlaskiej,
- Powiatowe Prezentacje Wokalne w Łomazach,
- Eliminacje Powiatowe do Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Drelowie,
- Powiatowe Eliminacje Festiwalu Piosenki Dziecięcej i Młodzieżowej „Śpiewający Słowik” w Sławatyczach,
- Powiatowy Przegląd Chórów i Zespołów Śpiewaczych w Polubiczach,
- Ogólnopolski Konkurs Literacki im. Marii Konopnickiej w Międzyrzecu Podlaskim,
- Jak to na wsi niegdyś bywało – inscenizacja życia na wsi w Zaściankach,
- Powiatowy Przegląd Teatrów „W Świecie Niepełności” w Kodniu,
- Powiatowy Festiwal Piosenki dziecięcej i młodzieżowej „Festiwal Solistów” w Kodniu,
- Nadbużański Integracyjny Festiwal Muzyczny w Kodniu,
- Letni Piknik Teatralny w Zalesiu,
- Jarmark Jagielloński w Łomazach,
- Otwarty Konkurs Tańca Folkowego „Folkowe Impresje” w Sworach,
- Otwarty Przegląd Zespołów Tanecznych „LOVE TO DANCE” o Puchar Starosty Bialskiego w Terespolu,
- Powiatowe Spotkanie z Piosenką Wakacyjną w Rokitnie,
- Przegląd folklorystyczny „Kultura bez granic” w Kobylanach,
- Impresje Muzyczne w Janowie Podlaskim,
- Międzynarodowa Biesiada Nadbużańska w Sławatyczach,
- Międzynarodowy Plener Fotograficzny „Podlaski Przełom Bugu 2019”,
- Ogólnopolski Plener Malarski w Międzyrzecu Podlaskim,
- Piknik Historyczny w Dubicy,
- Powiatowy Przegląd Pieśni Maryjnej i Ludowej w Połoskach,
- Przegląd Amatorskiej Twórczości Seniorów w gminie Piszczac,
- Konkurs Koronarski „Iglą malowane” w Sitniku,
- Powiatowy Przegląd Twórczości Artystycznej Seniorów w gminie Rokitno,
- Kodeńskie spotkania z poezją maryjną poświęcone pamięci Jana Pawła II w Kodniu,
- Powiatowy Przegląd Pieśni Patriotycznej w Tuczej,
- Otwarty Konkurs Poezji Śpiewanej „VOICE POETICA” o Nagrodę Starosty Bialskiego w Terespolu,
- Andrzejkowe Spotkania z Folklorem w Leśnej Podlaskiej.

Organizacje pozarządowe mogą sięgać po dotacje na zadania z zakresu kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i tradycji, przeznaczone na wsparcie imprez kulturalnych oraz wydawnictw.

Od 2007 roku Starostwo Powiatowe w Białej Podlaskiej realizuje swoistą kampanię społeczną w ramach roku poświęconego określonym osobom, grupom osób, wydarzeniom, kulturze czy niepodległości. I tak realizowało projekt Rok Józefa Ignacego Kraszewskiego (2007 r., 2012 r. i 2017 r.), Karola Krysińskiego (2008 r.), II wojny światowej (2009 r.), Podlaskich Ofiar Katynia (2010 r.), Księdza Stanisława Brzóska (2011 r.), Powstania Styczniowego (2013 r.), Kościuszkowski (2014 r.), Legionów Polskich (2015 r.), Żołnierzy Wyklętych (2016 r.), Niepodległości (2018 r.), Kultury Ludowej (2019 r.), św. Jana Pawła II (2020 r.) w powiecie białskim. Do obchodów włączało się wiele szkół, instytucji, samorządów, organizacji pozarządowych.

Poza tym warto podkreślić, że samorząd powiatu bialskiego wspierał twórczość ludową poprzez organizację, współorganizację lub dotowanie przeglądów i konkursów artystycznych w tym m.in. teatralnych, muzycznych, tradycji. Wspierano również działania przybliżające kulturę różnych wyznań poprzez wsparcie: Międzynarodowego Festiwalu Kolęd Wschodniosłowiańskich w Terespolu, Powiatowych Kodeńskich Spotkań z poezją i pieśnią maryjną poświęconych pamięci Jana Pawła II w Kodniu oraz Podlaskiego Festiwalu Pieśni Maryjnej w Leśnej Podlaskiej.

Organizowano zwiedzanie miejsc kultu religijnego przy organizacji pobytu partnerskich delegacji zagranicznych, spotkań i konferencji: Sanktuarium Prawosławnego w Jabłecznej, Sanktuarium Matki Boskiej w Kodniu, Sanktuarium Maryjnego w Leśnej Podlaskiej, Sanktuarium Męczenników Podlaskich wraz z cmentarzem unickim w Pratulinie, neounickiej cerkwi w Kostomłotach, a także takich elementów krajobrazu kulturowego jak: Stadnina Koni w Janowie Podlaskim czy Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie wraz z zabytkowym otoczeniem dworsko-parkowym, jak również zwiedzanie architektury urbanistycznej w Międzyrzeczu Podlaskim.

Popularyzowano kulturę, tradycję i zabytki na łamach „Gościńca Bialskiego”, na stronie internetowej <http://www.powiatbialski.eu/>, a także przy okazji Dożynek Powiatowych. Docenia się pracę społeczną grup i stowarzyszeń, instytucji czy samorządów poprzez wyróżnienia działających w tym zakresie osób i podmiotów medalem „Zasłużony dla Powiatu Bialskiego”, wyróżnieniem Starosty Bialskiego „Dobre, bo bialskie”, nagrodą za osiągnięcia w dziedzinie twórczości artystycznej, upowszechniania i ochrony kultury, wnioskowaniem o medal „Zasłużony dla kultury polskiej”, czy nagrodą w ramach konkursu „Samorząd gminny przyjazny kulturze”. Podkreśleniem rangi działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury jest chociażby organizacja Gali Kultury Powiatu Bialskiego czy Dnia Działacza Kultury, podczas których docenia się pracę osób, instytucji, organizacji pozarządowych i samorządów gminnych w tym zakresie.

Władze powiatu wspierają także działania organizowanego przez powiat bialski Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, a podmioty działające na terenie powiatu bialskiego czynnie włączają się w organizację takich przedsięwzięć promujących dziedzictwo kulturowe jak chociażby Europejskie Dni Dziedzictwa.

Wsparciem obejmuje się także publikacje regionalne oraz wydawnictwa popularyzujące dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej. W ostatnim czasie były to: praca pt. „Z dziejów Parafii i Kościoła pw. Św. Jana Ewangelisty w Klonownicy Dużej” Mieczysława Ropiaka, „Chwała bohaterom. Miejsce pamięci

narodowej legionów i P.O.W. w powiecie bialskim” Szczepana Kalinowskiego, wydawnictwo „Wielka Rekonstrukcja Męczeństwa Unitów w Drelowie”, reprint „Obrazy z życia i podróży J. I. Kraszewskiego”, tomik poezji Anny Mikiciuk „Myśli jak ptaki”, praca „Dobra ziemskie Woroniec i ich właściciele Mirscy. Przemiany społeczno-gospodarcze i kulturowe wsi: Franopol, Krzymowskie, Pojelce, Pólko, Rogoźniczka, Swory, Sycyna, Woroniec i Zabłocie w okresie od XVI wieku do czasów współczesnych” Eugeniusza Korolczuka, monografia „Gmina Wisznice w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1944. Studia z dziejów” Tadeusza Doroszuka, folder „Magia miejsc Ziemi Bialskiej”, wydawane cyklicznie czasopismo samorządowe „Gościniec Bialski”, foldery związane z plenerami fotograficznymi i wystawami popularyzującymi dziedzictwo kulturowe powiatu bialskiego.

Położenie geograficzne na wschodnim krańcu Unii Europejskiej oraz przy granicy z Białorusią powoduje konieczność współpracy ze wschodnimi sąsiadami (także z Ukrainą) również w zakresie kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego. Odbywa się to również dzięki wsparciu finansowemu programów w ramach Europejskiej Polityki Sąsiedztwa. Wiele samorządów, organizacji pozarządowych, instytucji jest zaangażowanych w tą współpracę. Artyści z Białorusi i Ukrainy uczestniczą w plenerach malarskich, dożynkach, Międzynarodowym Festiwalu Kolęd Wschodniosłowiańskich w Terespolu, Biesiadzie Nadbużańskiej w Sławatyczach czy „Kulturze bez granic” w Kobylanach, Bialskim Festiwalu Sękaczy, Konkursie Tkackim „Tradycja a współczesność – tkactwo ludowe w dolinie Bugu i Krzny” w Hrudzie itp.

Dobre relacje z partnerami z innych państw przynoszą skutki w postaci np. współpracy Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie z Muzeum rezydencją „Prużański pałacyk” w Prużanach, Miejskiej Biblioteki Publicznej w Białej Podlaskiej, pełniącej funkcję biblioteki powiatowej z Biblioteką Obwodową w Brześciu. Zaowocowało to chociażby projektem ze środków UNESCO „Cyfrowa rekonstrukcja dorobku Józefa Ignacego Kraszewskiego”, który realizowały Biblioteka Obwodowa w Brześciu, Biblioteka Narodowa Białorusi, Uniwersytet w Brześciu, ze strony polskiej Muzeum J. I. Kraszewskiego w Romanowie i Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podlaskiej, a ze strony ukraińskiej – Biblioteka Obwodowa w Równem.

Zakres tych działań, również jeśli chodzi o dziedzictwo materialne szczególnie na terenach przygranicznych, jest różnorodny, a ich kontynuacja dla zachowania i upowszechniania dziedzictwa kulturowego jest niezwykle ważna i potrzebna.

7. REALIZACJA PRZEZ POWIAT BIALSKI ZADAŃ Z ZAKRESU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

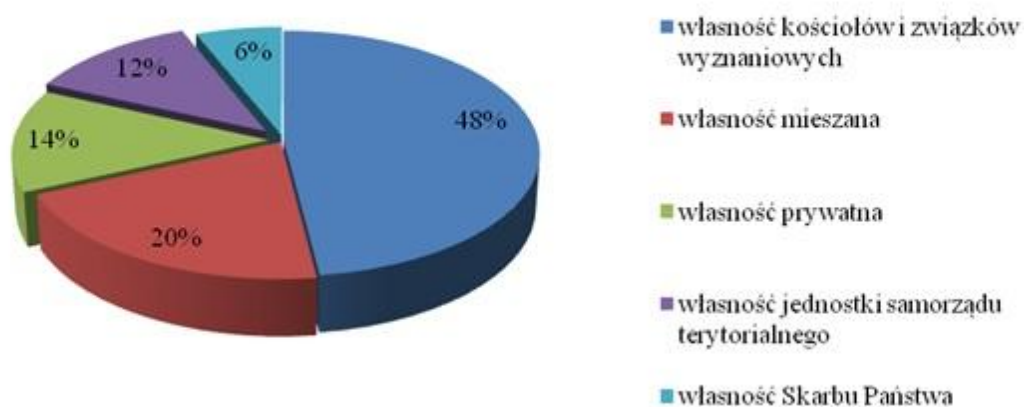
Powiat bialski dużą troskę przykładą do zabezpieczenia, opieki oraz finansowania obiektów zabytkowych. W ubiegłych latach podjęto szereg działań zmierzających do zachowania i poprawy stanu zabytków lub ich otoczenia. Poniżej zaprezentowano główne działania podjęte w w/w okresie. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem jest powiat bialski;

- 2) wspieranie ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych związanych z zabytkami na całym obszarze powiatu bialskiego.

Na terenie powiatu bialskiego, w ramach struktury własnościowej zabytków nieruchomych (rejestr A zabytków) dominują zabytki stanowiące własność kościołów i związków wyznaniowych, które obejmują blisko połowę wszystkich zabytków. Pewna część zabytków stanowi własność mieszaną, a więc własność kilku podmiotów. Zabytki, których właścicielami są podmioty prywatne, jednostki samorządu terytorialnego oraz Skarb Państwa mają stosunkowo niewielki udział w ramach struktury własnościowej. Szczegółowe dane na temat własności zabytków przedstawiono na wykresie 1.

Wykres 1. Struktura własnościowa zabytków nieruchomych

7.1. Realizacja zadań w zakresie zabytków stanowiących własność powiatu

W ramach realizowanych i finansowanych zadań znaczną część stanowiły zadania dotyczące zabytków stanowiących własność powiatu. Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego, prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym.

7.1.1. Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie

W Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie zrealizowane zostały w ostatnich latach następujące działania:

- „Zakup wyposażenia biblioteki, sali edukacyjno-wystawienniczej i obserwatorium w Muzeum J. I. Kraszewskiego w Romanowie” - w ramach projektu zakupiono

między innymi meble do biblioteki i sali edukacyjno-wystawienniczej, zestaw projekcyjny, sprzęt komputerowy i fotograficzny, teleskop do obserwacji nieba oraz ścianki wystawiennicze i urządzenia do zapewnienia właściwych warunków przechowywania książek i muzealiów. Wartość projektu 74 600,99 zł, w tym dofinansowanie z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w wysokości 47 687,60zł.

- „Rozszerzenie oferty edukacyjno – kulturalnej Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie” - celem projektu było ułatwienie dostępu mieszkańcom Gminy Sosnówka oraz gmin ościennych, a także wychowankom Centrum Administracyjnego Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych w Komarnie do dziedzictwa narodowego związanego z twórczością i życiem Józefa Ignacego Kraszewskiego. W ramach projektu zrealizowano szereg bezpłatnych dla uczestników działań, pośród których były m.in. wyjazd dla mieszkańców Gminy Sosnówka do teatru im. Juliusza Osterwy w Lublinie, wyjazd dla uczniów Szkoły Podstawowej w Sosnówce i uczniów Publicznego Gimnazjum w Sosnówce do Muzeum Henryka Sienkiewicza w Woli Okrzejskiej, prezentację sztuk teatralnych w muzeum w wykonaniu Teatru Pokoleń z Siennicy Różanej i teatru Perły Życia z Kodnia, warsztaty malarskie dla uczniów Publicznego Gimnazjum w Sosnówce, udostępnienie ekspozycji muzealnej i zorganizowanie ognisk dla uczniów Szkoły Podstawowej w Sosnówce oraz wychowanków Centrum Administracyjnego Placówek Opiekuńczo-Wychowawczych w Komarnie, opracowanie nowej gry edukacyjnej pt. „W parku u Kraszewskich”, opracowanie graficzne gier będących już w ofercie Muzeum, wydanie folderu oraz nagranie filmu promującego nową ofertę kulturalno-edukacyjną Muzeum. Wartość projektu wyniosła 19 405,00, w tym dofinansowanie z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w wysokości 12 000,00 zł.
- „Organizacja wystawy „Kartki z podróży Józefa Ignacego Kraszewskiego” to zadanie obejmujące między innymi zakup materiałów niezbędnych do przygotowania wystawy, malowanie sali wystaw czasowych, transport obiektów na wystawę wraz z ich ubezpieczeniem oraz koszty oprawy i konserwacji eksponatów. Na wystawie prezentowane były obiekty znajdujące się w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu, Muzeum Narodowego w Krakowie, Muzeum Narodowego w Warszawie, Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego w Lublinie, Dworku Wincentego Pola w Lublinie oraz zbiory własne. Otwarcie wystawy odbyło się 28 lipca 2017 tj. w dniu jubileuszu 55-lecia powstania romanowskiego muzeum. Całkowity koszt projektu wyniósł 42 000,00, w tym dofinansowanie z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w wysokości 30 000,00 zł.
- „Konserwacja architektury sakralnej i świeckiej na terenie zespołu dworsko – parkowego w Romanowie” - w ramach projektu przeprowadzono konserwację kaplicy dworskiej p.w. św. Anny, konserwację kładki na terenie zespołu dworsko – parkowego oraz bram wjazdowych i krzyży znajdujących się na terenie zespołu dworsko – parkowego. Koszt projektu wyniósł 50 742,89 zł, w tym dofinansowanie z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w wysokości 32 287 zł.

- „Remont Czarnego Mostu na fosie na terenie zespołu dworsko - parkowego w Romanowie” - w ramach projektu przeprowadzono remont mostu. Prace restauratorskie polegały na pracach remontowych konstrukcji, wymianie nawierzchni, impregnacji przeciwsolnej oraz wymianie balustrady zgodnie z kosztorysami inwestorskimi oraz prace melioracyjne na fosie. Koszt projektu wyniósł 51 090,00 zł, a dofinansowanie z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich wyniosło 32 508,00 zł.
- „Renowacja zabytkowego dworu Kraszewskich w Romanowie” - w ramach projektu zrealizowane zostały następujące zadania: malowanie elewacji z reperacją tynków, wykonanie izolacji ścian, remont pomieszczenia biblioteki i wyposażenie jej w regały, montaż witacza, remont pomieszczenia piwnicy, modernizacja strony internetowej, zakup tabletów oraz organizacja jubileuszu 55-lecia powstania muzeum. Koszt projektu wyniósł 827 862,38 zł, w tym dofinansowanie z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego w wysokości 559 969,12 zł.

W planach jest kolejny projekt, do którego dokumentacja jest już przygotowana, mający na celu odtworzenie Oficyny Kraszewskich na bazie istniejącej na terenie parku leśniczówki.

7.1.2. Dom Pomocy Społecznej w Kozuli

Mając na uwadze, iż zabytki nieruchome znajdujące się w Kozuli służą celom użytkowym – prowadzeniu przez powiat domu pomocy społecznej, realizowane są tam zadania o charakterze remontowym, które w ostatnich latach objęły:

- zamontowanie windy osobowej - środki finansowe z Kontraktu Wojewódzkiego;
- wymianę stolarki okiennej oraz drzwiowej w całym budynku;
- odnowienie elewacji zewnętrznej w ramach projektu pn. „Termomodernizacja oraz dostosowanie do wymogów ppoż. DPS w Kozuli”;
- remont pochylni dla osób niepełnosprawnych;
- wymianę czujek pożarowych oraz włączników ROP w budynku dworku, a także zamontowanie kamer monitorujących otoczenie obiektu w ramach projektu pn. „Podniesienie standardu usług DPS w Kozuli”;
- modernizację pokoi mieszkalnych i łazienek na potrzeby osób niepełnosprawnych ruchowo (budynek B1);
- modernizację monitoringu wewnętrznego (budynek B1);
- wymianę łączników (budynek B1);
- adaptację pomieszczeń fizykoterapii i hydroterapii na pokoje mieszkalne (budynek B2);
- remont korytarza (budynek B2);
- modernizację windy osobowej (budynek B2);
- modernizację systemu przeciwpożarowego (budynek B2).

Dom Pomocy Społecznej uczestniczył także w projekcie mającym na celu promocję zabytku pn. „Zagospodarowanie terenu przyległego do DPS w Kozuli”. W ramach projektu wybudowano na trasie rowerowego szlaku turystycznego obiekt małej architektury. Obiekt wyposażony został w plac zabaw, dwie altany, ławeczki, stoły ogrodowe, krzesła ogrodowe,

grill oraz stojaki na rowery. Miejsce, w którym wybudowano obiekt przylega do zabytku. Zadanie było finansowane ze środków Unii Europejskiej.

W roku 2019 uzyskana została decyzja Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków zezwalająca na wykonanie robót budowlanych polegających na malowaniu pomieszczeń takich jak stołówka, sale mieszkalne, hole oraz klatka schodowa. Ponadto wystąpiono o wydanie decyzji zezwalającej na usunięcie z terenu parku 6 drzew zagrażających bezpieczeństwu oraz wykonanie zabiegów pielęgnacyjnych przy pozostałym drzewostanie.

Z uwagi na bieżącą eksploatację budynku ulega on zużyciu i wymaga ciągłych zabiegów pozwalających utrzymać jego stan techniczny na wymaganym poziomie. Obecnie pilnego odnowienia wymagają podłogi drewniane w pokojach mieszkalnych. Konieczny jest też kapitalny remont instalacji zaopatrujących obiekt w wodę użytkową.

7.1.3. Zespół Szkół w Janowie Podlaskim

Podobnie jak w przypadku Kozuli, zabytki nieruchome znajdujące się w Janowie Podlaskim służą celom użytkowym – prowadzeniu przez powiat zespołu szkół, w skutek czego realizowane są tam zadania o charakterze remontowym, które w ostatnich latach objęły następujące działania:

- wymiana stolarki okiennej w budynku głównym szkoły;
- wymiana pokrycia dachowego (wymiana pokrycia dachowego z orynnowaniem, częściowym deskowaniem, odnowieniem kominów i instalacji odgromowej) w budynku głównym szkoły;
- remont pomieszczenia dawnej kaplicy w budynku głównym szkoły;
- remont elewacji (remont elewacji zewnętrznej, rekonstrukcja i przywrócenie wirydarza, utwardzenie terenu z odprowadzeniem wód deszczowych budynku dydaktycznego Zespołu Szkół - I etap) w budynku głównym szkoły;
- remont elewacji (remont elewacji zewnętrznej i schodów zewnętrznych, izolacja fundamentów, utwardzenie terenu z powierzchniowym odprowadzeniem wód opadowych wokół budynku dydaktycznego - II etap) w budynku głównym szkoły;
- wymiana okien w budynku internatu;
- wykonanie projektu i wykonanie klatki schodowej ewakuacyjnej w budynku internatu;
- wykonanie projektu oraz przebudowa i adaptacja pomieszczeń części budynku internatu na kuchnię i stołówkę w budynku internatu;
- podłączenie łazienek internatu do sieci centralnego ogrzewania z kotłowni szkoły;
- budowa nowego przyłącza wodociągowego do budynku internatu;
- remont łazienek dziewcząt i chłopców oraz pomieszczeń mieszkalnych w budynku internatu;
- remont biblioteki szkolnej będącej integralną częścią budynków warsztatów;
- remont ogrodu przy budynku dydaktycznym;
- przebudowa dawnych warsztatów, remont części warsztatowej;
- wymiana stolarki drzwiowej na II piętrze budynku dydaktycznego;
- termomodernizacja budynku Zespołu Szkół w Janowie Podlaskim.

7.2. Realizacja zadań w zakresie zabytków niestanowiących własności powiatu

Mając na uwadze, iż na terenie powiatu znajduje się znaczna liczba zabytków niestanowiących własności powiatu, jak też uwzględniając potrzebę opieki nad nimi i ich ochrony, powiat wspiera działania ich właścicieli w tym zakresie.

Istotnym narzędziem służącym poprawie stanu obiektów zabytkowych jest podjęta przez Radę Powiatu w Białej Podlaskiej uchwała Nr XII/72/2019 z dnia 3 lipca 2019 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego (Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 2019 r. poz. 4414). Właściciele zabytków mają możliwość ubiegania się o dotację udzieloną z budżetu powiatu bialskiego na prace określone w art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Udzielenie dotacji może nastąpić w przypadku posiadanych środków przeznaczonych na ten cel w budżecie powiatu bialskiego na dany rok.

Wspieranie działań związanych z dofinansowywaniem wymienionych w uchwale prac jest szczególnie istotne bowiem zdecydowana większość zabytków nieruchomości nie stanowi własności powiatu. Wspieranie właścicieli zabytków jest zatem ważnym elementem działań powiatu w sferze opieki nad zabytkami.

W roku 2020 Rada Powiatu w Białej Podlaskiej przyznała dwie dotacje:

- Parafii Rzymskokatolickiej Trójcy Św. w Janowie Podlaskim reprezentowanej przez Fundację „Ratujmy Zabytki Janowa Podlaskiego” w kwocie 30.000 zł z przeznaczeniem na inwentaryzację konserwatorską i projekt architektoniczno-budowlany renowacji prezbiterium kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela w Janowie Podlaskim wpisanym do rejestru zabytków pod numerem A/78 w dniu 21 listopada 1966 r. - uchwała Nr XXII/142/2020 Rady Powiatu w Białej Podlaskiej z dnia 27 maja 2020 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na sfinansowanie prac konserwatorskich przy zabytku wpisanym pod numerem A/78 do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego;
- Parafii Rzymskokatolickiej p.w. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Drelowie w kwocie 20.000 zł z przeznaczeniem na opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich, wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego Zespołu Kościoła Rzymskokatolickiego p.w. Najświętszej Maryi Panny w Drelowie wpisanego do rejestru zabytków pod numerem A/1282 z dnia 20 sierpnia 1997 r. - uchwała Nr XXII/143/2020 Rady Powiatu w Białej Podlaskiej z dnia 27 maja 2020 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na sfinansowanie prac konserwatorskich przy zabytku wpisanym pod numerem A/1282 do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego.

8. ANALIZA SWOT

Analiza SWOT to efektywna metoda identyfikacji słabych i silnych stron, czyli pozytywnych i negatywnych warunków wewnętrznych, a także badania szans i zagrożeń,

które wynikają z istniejących, bądź mogących zaistnieć uwarunkowań otoczenia zewnętrznego. Analiza SWOT jest jednym z elementarnych narzędzi diagnostycznych, opisującym aktualny stan analizowanego obszaru.

Skuteczność urzeczywistnienia działań związanych z opieką i ochroną zabytków wymaga dokonania właściwej oceny potencjału oraz wybrania kierunków rozwoju. Dokonana analiza stanowi podstawę do opracowania kierunków działania oraz ma pomóc w określeniu podstawowych priorytetów w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na terenie powiatu bialskiego.

Tabela 4. Analiza SWOT

Mocne strony	Słabe strony
• Wielokulturowość oraz bogate dziedzictwo kulturowe. • Duża aktywność społeczności lokalnych w kultywowaniu i promowaniu lokalnych tradycji. • Liczne, współorganizowane przez samorządy imprezy kulturalne. • Możliwości korzystania ze środków unijnych na ochronę zabytków. • Znaczna ilość obiektów zabytkowych na terenie powiatu – wpisanych do rejestru zabytków. • Jedyne w Polsce muzeum poświęcone Józefowi Ignacemu Kraszewskiemu w Romanowie prowadzone przez powiat bialski. • Akcentowanie kwestii opieki nad zabytkami i rozwoju turystyki z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego w dokumentach strategicznych powiatu. • Duża ilość szlaków pieszych i rowerowych. • Dobrze rozwinięta infrastruktura drogowa zapewniająca stosunkowo łatwy dostęp do obiektów zabytkowych.	• Niewystarczająca ilość środków finansowych na opiekę nad zabytkami. • Trudności w pozyskiwaniu środków przez właścicieli i administratorów obiektów zabytkowych (trudności proceduralne). • Brak spójnej strategii informacyjnej związanej z zasobami zabytków na terenie powiatu • Małe zaangażowanie i liczba społecznych opiekunów zabytków. • Brak parków kulturowych na terenie powiatu bialskiego. • Położenie niektórych obiektów z dala od głównych tras komunikacyjnych.
Szanse	Zagrożenia
• Wykorzystanie walorów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju turystyki, agroturystyki i rekreacji, jako dodatkowego źródła dochodu dla części społeczności powiatu. • Rozwój promocji turystyki przy udziale organizacji pozarządowych, w tym Lokalnej Organizacji Turystycznej „Między Bugiem a Krzną”.	• Spadek ilości środków finansowych przeznaczanych na ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami. • Wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych. • Brak możliwości skutecznego egzekwowania prawa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ze strony organów administracji.

• Duży potencjał obiektów zabytkowych w tworzeniu bazy turystycznej. • Rozwój działalności gospodarczej opartej na bazie obiektów dziedzictwa kulturowego. • Obszary o potencjale do utworzenia parków kulturowych. • Wzrost znaczenia turystyki kulturalnej. • Wzrost świadomości wśród mieszkańców w zakresie znaczenia zabytków w ich odrębności kulturowej. • Przygraniczne usytuowanie powiatu bialskiego.	• Zakłócenia współpracy trans-granicznej związane z konfliktami międzynarodowymi. • Rozwój mediów elektronicznych, a przez to słabsze zainteresowanie młodzieży kulturą. • Przypisywanie powiatowi nowych zadań bez zabezpieczenia środków finansowych. • Zanieczyszczenie środowiska.
--	---

9. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE, DZIAŁANIA I CELE ORAZ ZASADY EWALUACJI REALIZACJI PROGRAMU

Poniżej znajdują się cele, jakie będą przyświecały działaniom podejmowanych przez samorząd powiatu bialskiego z jednej strony służące zachowaniu i opiece dziedzictwa materialnego i niematerialnego powiatu bialskiego, z drugiej zaś służące promocji i rozwojowi. Efekt konkretnych działań będzie podstawą do sporządzenia (co 2 lata) sprawozdania z funkcjonowania Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego na lata 2020 – 2023.

Tabela 5. Cele strategiczne, cele szczegółowe, działania, kryteria ewaluacji

Cel strategiczny 1 - Zachowanie i opieka nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu bialskiego		
Cele szczegółowe	Działania	Kryteria ewaluacji
Ochrona zabytków oraz poprawa stanu obiektów zabytkowych i ich otoczenia	Podjęmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu powiatu bialskiego	Ilość środków finansowych przeznaczonych na działania związane z podejmowaniem planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu powiatu bialskiego (w tym pozyskanych zewnętrznie)
	Udzielanie dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego	Ilość środków finansowych przyznanych na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie powiatu

Pobudzanie zintegrowanej polityki ochrony zabytków	Działania służące wspieraniu samorządów gminnych powiatu bialskiego w prowadzeniu ustawowych działań związanych z ochroną i opieką nad zabytkami	Liczba funkcjonujących w gminach programów opieki nad zabytkami, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, gminnych ewidencji zabytków
Wykorzystanie potencjału obiektów zabytkowych	Organizacja i współorganizacja przedsięwzięć służących zachowaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego powiatu bialskiego (impresy, spotkania, kampanie społeczne, konkursy)	Liczba zorganizowanych lub współorganizowanych przez powiat bialski przedsięwzięć służących zachowaniu dziedzictwa materialnego i niematerialnego powiatu bialskiego
Wspieranie działalności i promowanie tradycji, lokalnego folkloru, rzemiosła, rękodzieła artystycznego oraz przedstawicieli ginących zawodów	Przekazywanie informacji dotyczącej podejmowanych działań związanych z wykorzystaniem potencjału obiektów zabytkowych	Liczba artykułów w danej tematyce na stronie internetowej powiatu bialskiego oraz w „Gościńcu Bialskim”
Promocja społecznych opiekunów zabytków	Działania promocyjne związane z funkcjonowaniem społecznych opiekunów zabytków	Liczba wydanych legitymacji społecznych opiekunów zabytków
Cel strategiczny 2 - Promocja i rozwój związany z dziedzictwem materialnym i niematerialnym powiatu bialskiego		
Cele szczegółowe	Działania	Kryteria ewaluacji
Upowszechnianie dziedzictwa materialnego i niematerialnego	Działania podejmowane we współpracy z samorządami, instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz rozwoju turystyki	Ilość przedsięwzięć podejmowanych na rzecz upowszechniania dziedzictwa materialnego i niematerialnego
Promocja powiatu oparta na identyfikowalnych atrakcyjnych produktach kulturowych, takich jak: Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie, zabytkowe zespoły pałacowo-parkowe, obiekty sakralne, forty i dzieła międzyfortowe itd. jako niepowtarzalnych atrakcji turystycznych	Włączanie się i promowanie kampanii związanych z dziedzictwem kulturowym (m.in. Europejskie Dni Dziedzictwa) Działania promocyjne nakierowane na identyfikowalne atrakcyjne produkty kulturowe	Liczba uczestników podejmowanych działań
Wzmocnienie poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej	Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe powiatu bialskiego	Liczba wspartych lub wydanych pozycji związanych z dziedzictwem materialnym lub niematerialnym powiatu bialskiego

Promocja idei parku kulturowego	Działania promocyjne związane z funkcjonowaniem parku kulturowego	Ilość podjętych działań i ich efekt
Promocja Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie jako przestrzeni ochrony zabytków	Wzbogacanie oferty Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie w celu przyciągnięcia odbiorców	Liczba odczytów, seansów filmowych, koncertów, lekcji muzealnych, wystaw czasowych
		Liczba zwiedzających muzeum
Wzmacnianie współpracy krajowej i zagranicznej powiatu bialskiego w zakresie wspólnej promocji dziedzictwa kulturowego	Organizacja krajowych i międzynarodowych przedsięwzięć związanych z dziedzictwem materialnym i niematerialnym	Liczba zorganizowanych przedsięwzięć

10. NARZĘDZIA REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU BIALSKIEGO NA LATA 2020 – 2023

10.1. Instrumenty prawne

Instrumentami prawnymi są kompetencje władz samorządowych powiatu bialskiego wywodzące się z przepisów ustawowych, jak chociażby: podejmowanie uchwał w sprawie dofinansowywania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujętych w gminnej ewidencji zabytków, działania na rzecz ustanawiania na terenie powiatu społecznych opiekunów zabytków, sprawozdań z realizacji powyższego Programu, a także wykonywanie decyzji administracyjnych w zakresie związanym z ochroną zabytków, itp.

Powodzenie realizacji Programu wymaga współdziałania powiatu bialskiego zarówno z jednostkami samorządu gminnego położonymi na terenie powiatu, jak i z organizacjami pozarządowymi. Zakłada się, że cele określone w programie opieki nad zabytkami będą osiągnięte w wyniku inicjatyw podejmowanych przez władze powiatu, jak też współpracy władz powiatu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, innymi jednostkami samorządu terytorialnego, organizacjami i związkami oraz właścicielami zabytków.

Jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego z terenu powiatu bialskiego we własnym zakresie będą podejmować zarządzenia, uchwały oraz decyzje administracyjne na szczeblu gminnym związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami.

10.2. Instrumenty finansowe

Środki finansowe na realizację zadań związanych z Powiatowym programem opieki nad zabytkami powiatu bialskiego na lata 2020 – 2023 będą zabezpieczone w budżecie powiatu bialskiego. Dodatkowo pozyskiwane będą przez samorząd powiatu bialskiego oraz jednostki organizacyjne powiatu środki zewnętrzne na ten cel, m.in. z Narodowego i Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, a także

z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego 2014-2020 oraz inne możliwe do pozyskania środki zewnętrzne.

Jednostki samorządu terytorialnego szczebla gminnego z terenu powiatu bialskiego we własnym zakresie będą realizować zadania związane z ochroną zabytków i opieką nad zabytkami w granicach kompetencji gminnych i dzięki środkom finansowym zabezpieczonym w budżecie na dany rok przez jednostkę samorządu terytorialnego.

Właściciele lub posiadacze zabytków ustawowo zobowiązani są do zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Wspieranie właścicieli odbywać będzie się na zasadach określonych w uchwale Rady Powiatu w Białej Podlaskiej Nr XII/72/2019 z dnia 3 lipca 2019 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na sfinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków znajdujących się na terenie powiatu bialskiego (Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego z 2019 r. poz. 4414).

10.3. Koordynacja działań, monitorowanie i ewaluacja, instrumenty społeczne

Koordynacją działań związaną z realizacją Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Bialskiego na lata 2020 – 2023 będą zajmować się pracownicy Starostwa Powiatowego w Białej Podlaskiej, do zadań których należeć będzie prowadzenie ścisłej współpracy w tym zakresie z organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz upowszechniania kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego, instytucjami kultury, właścicielami obiektów zabytkowych, wojewódzkim konserwatorem zabytków, a także jednostkami samorządowymi szczebla gminnego i wojewódzkiego. Pracownicy ci będą także monitorowali stan działań, natomiast co 2 lata na podstawie narzędzi ewaluacyjnych będą opracowywać sprawozdania z realizacji Programu, które będą przedstawione Radzie Powiatu w Białej Podlaskiej przez Zarząd Powiatu. Podejmowane działania, o ile to będzie konieczne poddawane będą konsultacjom społecznym, a informacje o efekcie działań będą upowszechniane dzięki ścisłej współpracy z mediami lokalnymi, za pomocą strony internetowej powiatu bialskiego, a także w wydawanym przez samorząd czasopiśmie „Gościniec Bialski”.

11. BIBLIOGRAFIA

Czobodzińska-Przybyławska A., *Muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego w Romanowie*, Romanów 2012.

Górny B., *Monografia Powiatu Bialskiego Województwa Lubelskiego*, Biała Podlaska 1939.

Kałamajska-Saeed M. (red.) *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Województwo lubelskie*, Warszawa 2006.

Maraśkiewicz J., *Drewniana Architektura Sakralna Południowego Podlasia*, Biała Podlaska 2019.

Mras P., *Romanów /województwo bialskopodlaskie/, Zespół dworsko-ogrodowy*, dokumentacja historyczno-konserwatorska wykonana na zlecenie BBiDZ w Białej Podlaskiej, Lublin 1985 (maszynopis w zbiorach Muzeum JIK w Romanowie).

Pruszkowski J., *Janów Biskupi czyli Podlaski*, Kraków 1897.

12. SPIS TABEL I WYKRESÓW

Tabela 1. Wykaz zabytków z terenu powiatu bialskiego wpisanych do rejestru „A” zabytków nieruchomych województwa lubelskiego (stan na dzień 6 kwietnia 2020 r.).....	26
Tabela 2. Wykaz zabytków z terenu powiatu bialskiego wpisanych do rejestru „C” zabytków archeologicznych województwa lubelskiego (stan na dzień 20 grudnia 2019 r.).....	37
Tabela 3. Wykaz zabytków ruchomych z terenu powiatu bialskiego wpisanych do rejestru „B” Województwa Lubelskiego (stan na dzień 20 grudnia 2019 r.).....	38
Tabela 4. Analiza SWOT	62
Tabela 5. Cele strategiczne, cele szczegółowe, działania, kryteria ewaluacji.....	63
Wykres 1. Struktura własnościowa zabytków nieruchomych.....	57